Society Reg.No. 15/82 Beed
Public Trust No. F 430, Beed

☎ : 02446-247497

MANAVLOK'S COLLEGE OF SOCIAL WORK

प्रयोग ग्रामीण पुनर्रचनेचा

(NAAC Accredited 'B' Grade)
Ring Road, Ambajogai, Dist. Beed - 431 517

3.3.2

Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher

2019-2020

Sr. No.	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	Title of the proceedings of the conference
1	Dr. Rama Pande	Gramin Vikas : Yojna V Karyakram		
2	Sukeshini Jogdand	Vidyawarta special Issue	Vrudhanchya Samajik Surakshittechi Dayaniy Avastha Ek Adhyayan	Vrudhanchya Samasya Karne ani Upay
3	Dr. Rama Pande	Chronical of Humanities and cultural Studies	Mahatma Gandhi and Women Empowerment	Gandhiyan thought Past, Present and Future
4	Dr. Kisan Shingare		Vyasanmukta Samajasathi Mahatma Gandhijinche Marmik Vichar	Gandhiyan thought Past, Present and Future
5	Sukeshini Jogdand		A Study on Challenges Faced by Women Leadership in Decision Making in modern perspectives	Women Leadership : Think Women Think Shakti
6	Dr. Rama Pande		Relevance of Mahatma Gandhiji's View on Education in Present Scenerio	Mahatma Gandhi ideology, Phylosophy and Inspiration

R.A.Pande
Coordinator IQAC
Manavlok's College of Social Work
Ambajogai Dist. Beed -431517

Principal
Manavlok's College of Social Work
Ambajogai Dist. Beed 431517

ISBN
9789386776703

ग्रामीण विकास योजना व कार्यक्रम डॉ.रमा पांडे

ग्रामीण विकास

योजना व कार्यक्रम

डॉ.रमा पांडे

ग्रामीण विकास योजना व कार्यक्रम
ISBN 978-93-86778-70-3

लेखक – प्रा.डॉ.रमा अच्युत पांडे

© श्री.अच्युत पांडे, अंबाजोगाई, मो.नं. ९४२०७९८४१०

आवृत्ती – प्रथम – फेब्रुवारी, २०२०

टंकलेखन व आखणी – नुपूर सर्व्हिसेस, माणिक जैन, अंबाजोगाई
९४२२२४००४८/८४२१७५५१०८

मूल्य – १२०/-

प्रकाशक :
http://www.vidyawarta.com
Harshwardhan Publication Pvt. Ltd.
At. Post. Limbaganesh, Tq.Dist. Beed
Pin- 431 126 (Maharashtra)
E-mail - vidyawarta@gmail.com

ISBN 9789386778703

प्रस्तावना

ग्रामिण भागात राहणाऱ्या लोकांच्या जीवनाच्या गुणवत्तेत आणि आर्थिक स्वावलंबनामध्ये वाढ करण्यासाठी केली जाणारी प्रक्रीया म्हणजे ग्रामीण विकास (Rural Development is the process of improving the quality of life and economic well being of people living in rural areas) एके काळी भारतातील खेडी स्वयंपूर्ण व समृद्ध होती वाढते शहरीकरण, औद्योगीकरण व कारखान्याची झालेली वाढ यांच्या मूळे खेड्यातील लोक शहराकडे वळू लागली व स्थलांतराचे प्रमाण हे झापाट्याने वाढू लागले आहे, या सर्वामुळे ग्रामीण भागाचे वैशिष्ट्य बदलेले आहेत. खेड्यांचे शहरावरिल अवलबंन वाढतच चालेले आहे. शहरा जवळील खेड्यांचा विकास तर फार कमी प्रमाणात होत आहे. जर ग्रामीण भागाचे विकास साधायचे असेल तर सद्य स्थितीतील ग्रामीण भागांचे वौशिष्ट लक्षात घेऊन स्थानिक पातळीवरिल उत्पादानाला प्रोत्साहन देण्याच्या आर्थिक विकासाच्या रणनितीवर लक्ष केंद्रीत करणे गरजेचे आहे. ग्रामीण विकास ही सर्वसमावेशक संज्ञा आहे. म्हणून ग्रामिण विकासाचा विचार करताना केवळ कृषी किंवा त्यावर आधारित स्त्रोतांचा विचार कराण्याऐवजी व्यापक व्यवस्थांचा विचार करुन त्यात शिक्षण, उद्योजकता, भौतिक आणि सामाजिक पायाभूत सुविधा, आरोग्य, आर्थिक विकास, पीण्याच्या पाण्याचे नियोजन, महिला सबलीकर, ग्रामीण दारिद्रय, लिंग असमानता या सर्व गोष्टीचा ग्रामीण भागाच्या विकासात अतंर्भाव केला पाहिजे.

२०२० च्या या कोरोना संकटाच्या दरम्यान, शहरकडून खेड्यात परत येण्याऱ्यांचे प्रमाण खूप वाढले, पण पुन्हा रोजगारचा प्रश्न भेडसावत असल्यामूळे कुटूंबाच्या उदरनिर्वाहासाठी, अनेक कुटूबांना पुन्हा शहराकडे जाणे हे अपरिहार्य झाले आहे. आत्ताच्या या संकटात प्रत्येक ग्राम पंचायतीची भूमिका खूप मोठी आहे. शहरा कडून परत आपल्या मूळ गावी आलेल्या प्रत्येकाला त्यांच्या त्यांच्या क्षमता व कौशल्याप्रमाणे काम देऊन त्यांना पुन्हा त्यांच्या मूळ गावातच कसे

Special Issue August 2019

विद्यावार्ता ®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
आणि
भारतीय शिक्षण प्रसारक संस्थेचे

खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई

यांच्या संयुक्त विद्यमाने समाजशास्त्र विषया अंतर्गत
राष्ट्रीय चर्चासत्र

वृद्धांच्या समस्या कारणे आणि उपाय

संपादक
डॉ.बाळासाहेब मुंडे

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

Special Issue, August 2019

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

आणि

खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई

यांच्या संयुक्त विद्यमाने समाजशास्त्र विषयाअंतर्गत

राष्ट्रीय चर्चासत्र

वृद्धांच्या समस्या : कारणे आणि उपाय

संपादक

डॉ.बाळासाहेब मुंडे

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

38) वृद्धांच्या कौटुंबीक समस्या
प्रा. तांदळे सुरेंद्र सुंदरराव, जि.बीड ||123

39) वृध्दांच्या समस्या आणि कारणे
प्रा. डॉ. गोरे. बी. एम., लातूर ||125

40) वृध्दांच्या समस्येची कारणमिमांसा
प्रा. रामराव चव्हाण, लातूर ||127

41) वृध्दांच्या समस्या : कारणे व उपाय
मुसळे आनंद रामदास, लातूर ||129

42) वृध्दांच्या समस्यांना जबाबदार कारणे
प्रा.डॉ.मगर विलास किसनराव, रायगड ||131

43) वृद्ध नागरीकांचे कल्याण : एक आव्हान
प्रा.डॉ. अंजली जोशी -टेंभुर्णीकर, लातूर ||133

44) वृध्दाच्या समस्या : कारणे आणि उपाय
प्रा. डॉ. डी. वाय. रणविर, नांदेड ||136

45) वृध्द आणि सामाजिक सुरक्षा
डॉ. विठ्ठल भिमराव मातकर, बीड ||139

46) वृध्दासंबंधीचे कायदे आणि शासकीय योजना
प्रा.डॉ. आर.डी. खताळ, बीड ||142

47) वृध्दांच्या समस्यावरील उपाय योजनांचा अभ्यास
डॉ.सौ.मनिषा देशमुख, घाटनांदूर ||145

48) वृध्दांच्या कौटूबिंक समस्या
प्रा. डॉ.विजय पोकळे, ता. आष्टी जि बीड ||147

49) वृध्दांच्या सामाजिक समस्या
डॉ. बी.एल. म्हस्के,, जालना ||150

50) वृध्दांच्या सामाजिक सुरक्षिततेची दयनीय अवस्था एक अध्ययन
सुकेशिनी संजय जोगदंड, अंबाजोगाई जि. बीड ||153

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

बावतील परावलंबित्व येणे अपरिहार्य असते. म्हणून वृध्द व्यक्तीने वृध्दवस्थेला तोंड देण्याची मानसिक तयारी करणे आवश्यक ठरते. अशी मानसिक तयार केल्याशिवाय वृध्द व्यक्ति नवीन परिस्थितीशी जुळवून घेऊ शकत नाहीत. वृध्द व्यक्तिची मानसिक अवस्था लक्षात घेऊन अन्य कुटूंब सदस्यांनी वृध्दांशी जुळवून घेण्याचा प्रयत्न करणे आवश्यक आहे वृध्दांच्या स्वाभिमानास धक्का बसेल, असे वर्तन करण्याचा मोह त्यांनी टाळणे इष्ठ ठरते.

अशा प्रकारे वृध्दावस्थेतील वर उल्लेखित चर्चेवरुन जुळवणूक दोन्ही बाजुंनी होणे आवश्यक आहे. बागकाम करणे, नातू व नातवांना खेळवणे, नातवांचा अभ्यास घेणे यासारखी प्रकृतीला सहजपणे झेपणारी कामे वृध्दांनी केली, तर त्यांचे कुटूंबातील सामाजिक सहभगाचे प्रमाण कमी होत नाही. तसेच एकाकीषणाची अवस्था व रिकामा वेळ कसा घालवावा ? या सारख्या वृध्दावस्थेशी संबंधित सामाजिक प्रश्नांची निर्मितीच होत नाही. कुटूंबातील अन्य सदस्यांनी वृध्दांशी जुळवून घेतले तर आपले स्थान व दर्जा कमी झाला आहे. अशी जाणीव वृध्दांमध्ये निर्माण होणार नाही.

पाश्चिमात्य समाजात वृध्दांना नवीन परिस्थितीशी जुळवून घेण्यासाठी त्यांची मानसिक तयारी करुन देणरे अभ्यासक्रम व प्रशिक्षण केंद्रे प्रारंभ झाली आहेत.तसेच वृध्दांची एकाकीपणची अवस्था संपावी या हेतुने वृध्दांसाठी नोकरी, व्यवसाय, उद्योग क्लब निर्माण करण्याचा प्रयत्नही केला जात आहे. भारतात असणारी प्रचंड बेकारी लक्षात घेतली, तर वृध्दांना नोकरी देणे शक्य नाही, असे म्हणता येईल. भारतीय समाजात अलीकडच्या काळात वृध्द पिढी व तरुण पिढी यांचेकडून परस्परांशी जुळवून घेण्याचे प्रयत्न व्यापक पातळीवर होत नसल्याचे आढळून येते. म्हणूनच भारतात वृध्दावस्थेशी संबंधित सामाजिक प्रश्नांची तीव्रता दिवसेंदिवस वाढत असल्याचे दिसून येते. थोडक्यात, वृध्दांचा एकांगीपणा, तीन पिढ्यांमधील अंतर, त्रिशंकूसारखी अवस्था, यांसारखे अनेक सामाजिक प्रश्न वृध्दांनी नवीन परिस्थितीशी जुळवून न घेण्यामधून निर्माण झाले आहेत. म्हणून वृध्दावस्थेतील जुळवणूक हीच एक सामाजिक समस्या झाली आहे, असे म्हणता येईल.

संदर्भ :-

१. भारतातील सामाजिक समस्या - श्री.रा.ज.लोटे, पिंपळापुरे पब्लिकेशन, नागपुर.

२. भारतातील सामाजिक समस्या - डॉ. दा.धो.काचोळे, कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद.

50

वृध्दांच्या सामाजिक सुरक्षिततेची दयनीय अवस्था एक अध्ययन

सुकेशिनी संजय जोगदंड,
सहायक प्राध्यापक,
मानवलोक समाजकार्य महाविद्यालय,
अंबाजोगाई जि. बीड

****

प्रस्तावना:

भारत हा जसा तरूणांचा देश म्हणुन ओळखला जातो तसाच तो वृध्दांचाही देश म्हणुन ओळखला जाऊ लागला आहे. वृध्दांच्या संख्येबाबत जागतीक स्तरावर भारत दुसऱ्या क्रमांकावर आहे. जगात दर दहा वृध्दांमागे एकटया भारतातील चार वृध्द आहेत. यावरून वृध्दांचा देश ही ओळख नव्यानेच आपल्याला होत असल्याचे दर्षविते. वसुधैव कुटुंबकम किंवा हे विष्वची माझे घर असे तत्वज्ञान सांगणारी, संयुक्त कुटुंब पध्दतीव्दारा कुटुंबातील सर्वच लहानथोरांना सामावुन घेणारी, एकमेकांना आधार देणारी, सहिश्णुता जपणारी आणि संकटसमयी एकमेकांची काळजी घेणारी आपली भारतीय संस्कृती औदयोगिकरण, नागरीकरण आणि आधुनिकीकरणाच्या बदलत्या स्वरूपाबरोबर बदलत आहे. हे बदल केवळ भौतीक स्वरूपातच दिसतात असे नाही तर या बदलाने सर्व मानवी जीवनही प्रभावित झालेले आहे. या सर्वांचा सर्वात अधिक फटका मानवी समुहातील वृध्दांना बसतो आहे. वृध्दत्व ही केवळ भारतातीलच समस्या आहे असे नव्हे तर जागतीक पातळीवरही वृध्दांचा प्रश्न बिकट झालेला पहावयास मिळतो. अमेरिका, इंग्लंड, फ्रान्स, रशिया इत्यादी देषांना तर १९व्या शतकापासुन ही समस्या भेडसावत आहे. वृध्दांचे प्रश्न, त्यांच्या समस्या ओळखुन त्यावर उपाययोजना जागतीक पातळीवर आणि भारतातही करण्यात येत आहेत. या उपाययोजनांमध्ये विषेशत: वृध्दाश्रमे, डे केअर सेंटर, विविध शासकिय

योजनांव्दारा आर्थिक मदत, निमषासकिय संस्थांव्दारा विविध सवलती उपलब्ध करून दिल्या जात आहेत. भारतात तर वृध्दांचा 'उत्तरायन काळ' हा सुस्थितीत जावा यासाठी वृध्दांबाबतचे स्वतंत्र राष्ट्रीय धोरण तयार करण्यात आले आहे. १९९० हे वृध्दांचे वर्श म्हणुनही साजरे करण्यात आले होते. ०१ ऑक्टोबर हा जागतीक वृध्द दिवस म्हणुनही पाळला जातो. असे असले तरी वृध्दांना समाजाकडून दिली जाणारी दुय्यम वागणुक, षासनामार्फत पुरविले जाणारे अपुरे प्रयत्न, कुटुबांतर्गत होणारी वृध्दांची आबाळ, यामुळे वृध्दांच्या सुरक्षिततेचा प्रष्न गंभीर होत आहे. वृध्दापकाळात होणारी शारीरिक व मानसिक झीज वृध्दांना स्वत:ला सुरक्षीत ठेवण्यास असमर्थ असते. अषावेळेस खंबीर आधाराची गरज वृध्दांना जाणवते. ही गरज ओळखुन वृध्दांसाठी निर्माण केलेल्या सुरक्षीततेच्या उपाययोजनांना बळकटी दिली जावी. कुटुंबाने, समाजाने आणि षासनानेही प्रभावी निर्णय घेऊन त्याची अंमलबजावणी करावी यासाठी प्रस्तुत शोधनिबंधाचे सादरीकरण करण्यात येत आहे.

उद्देश:

☐ वृध्दांसाठी असणाऱ्या सुरक्षीततेच्या उपाययोजनांचे अध्ययन करणे.

☐ सद्यस्थितीत वृध्दांच्या दयनीय अवस्थेवर प्रकाश टाकणे.

अभ्यासपध्दती:

प्रस्तुत शोधनिबंध हा वृध्दांच्या समस्या, वृध्दांना मिळणाऱ्या सोयी, सुविधा आणि सवलतींचे संरक्षण तसेच सद्यस्थितीत असणारी वृध्दांची परिस्थिती याचे विवेचन करणारा आहे. शोधनिबंधाच्या तथ्य संकलनासाठी दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात आला असुन प्राप्त तथ्यांच्या आधारावर निष्कर्श आणि शिफारसी सुचविण्यात आल्या आहेत.

वृध्दावस्थेतील असुरक्षीतता दर्शविणाऱ्या प्रमुख समस्या:

षारीरिक समस्या: प्रत्येक मनुश्य प्राण्यांची वृध्दावस्था ही अपरिहार्य बाब आहे. या अवस्थेत मनुश्याच्या शरीराची झीज होत असते. दृश्टी कमजोर होणे, हातापायांना कंप सुटणे, दात पडणे, केस पांढरे होणे, षरीरावर सुरकुत्या पडणे, चेहऱ्यात बदल होणे, खांदे खाली वाकणे आदी बाहय स्वरूपाचे तर अस्थी ठिसुळ होणे, रोगप्रतीकारक क्षमतेचा ऱ्हास, हृदय, किडणी, पचनसंस्थेतील असंतुलीतपणा, बहिरेपणा, मधुमेह, रक्तदाबासंबंधीचे विकार आदी अंतर्गत षारीरिक दोश निर्माण होतात. षारीरिक दोशामुळे अनेक आरोग्यविशयक समस्या निर्माण होतात. आजारांच्या औशधोपचारावर होणाऱ्या खर्चाची वेगळीच काळजी असते. वृध्दत्व, आजारपण यामुळे अनेकदा चिडचिड वाढते. वृध्दत्वामुळे आलेले आजारपण पेलण्यासाठी त्यांना इतरांचा आधार घ्यावा लागतो. अनेकदा आजारांचे स्वरूप दिर्घकालीन असल्यामुळे आधार मिळणे कठीण होते. वृध्द जर एकटा असेल तर त्याच्या समस्यांमध्ये अधिक भर पडते. या सर्व परिस्थितीला तोड देणे हे एक प्रकारचे आव्हानच वृध्दांसमोर असते. आयुश्यभर कुटुंबासाठी संरक्षण कवच म्हणुन उभा राहिलेल्या वृध्दांना त्यांच्या निर्वाणीच्या काळात असुरक्षीत वाटू लागते.

मानसिक समस्या: वृध्दावस्थेत षारीरिक ऱ्हासासोबतच मानसिक ऱ्हासही होत असतो.

वयोमानानुसार मानसिक बदल होतात. विचारशक्तीचा ऱ्हास होतो. विसरभोळेपणा वाढतो. वृध्दत्वामुळे अतीसंवेदनषीलता येते. सहनषक्ती नश्ट होते. चिडचिडेपणा/भांडखोरपणा वाढतो. तर अनेकदा वृध्दत्वामुळे व शारीरिक कमजोरीमुळे आपण कोणत्याच कामाचे नाहीत अशी न्युनगंडाचीही भावना निर्माण होते. संपत्तीवरून होणारे कुटुंबातील वाद, मातापित्यांचा सांभाळ करण्यावरून होणारे कौटुंबीक कलह, कुटुंबातील दोन पिढयांमधील एकमेकांना समजुन न घेण्यातील दुरावा आदी कारणांमुळे वर्तनात बदल होतो. संवादाचा अभाव, एकांतवास, एकटेपण, समजुन न घेण्याची वृत्ती, स्नेह, प्रेम, आदर अत्यादींचा अभाव यामुळे अनेकदा वृध्द व्यक्ती विक्षिप्तपणे वागतांना दिसुन येतात. मानसिक गरजा भागविण्यासाठी व मानसिक आधारासाठी अनेकदा चुकीच्या मार्गाचाही स्विकार वृध्दांकडून होत असतो. वृध्दावस्थेत आवष्यक असणारा मानसिक आधार न मिळाल्यामुळेही असुरक्षीततेची समस्या निर्माण हाते.

सामाजिक समस्या: वृध्दत्व ही जरी व्यक्तीगत

बाब असली तरी ती एकटया व्यक्तीपुरती मर्यादित नाही. मानवी समुहातील बहुसंख्य वृध्दांच्या संदर्भात प्रश्न निर्माण झाल्याने त्याचे स्वरूप सामाजिक झाले आहे. आधुनीकीकरण, पाष्चीमात्त्यांचा प्रभाव आदी कारणांमुळे समाजव्यवस्थेत झालेले बदल, नवीन मुल्यांचा स्विकार, कुटुंबातील व्यक्तींचा दर्जा व भुमिकांमधील बदल यामुळे वृध्द व्यक्तींना मिळणारी वागणुक समाजस्तरावर भीशण स्वरूप धारण करीत आहे. वृध्दांच्या समस्यांचा प्रभाव समाजजीवनावर देखील होतांना दिसतो. वृध्दत्वापुर्वी असणारा समाजातील दर्जा व भुमिका यामध्ये बदल होतो. हा बदल स्विकारता न आल्यामुळे व पुर्वीसारखा मान, सन्मान, प्रतिष्ठा न मिळाल्यामुळे असुरक्षीततेची भावना निर्माण होते. तरूण मंडळी त्यांच्यापी फटकुन वागतात. तरूण नवीन मुल्य व प्रमाणकांचा स्विकार करतात तर वृध्द माणसे जुनी मुल्य आणि प्रमाणकांना चिकटून बसतात त्यामुळे दोन पिढयांमध्ये संघर्श निर्माण होतो. कौटुंबीक तणाव निर्माण होतो. कुटुंबातील व्यक्ती आपला अनादर करतात अषी चर्चा इतर लोकांसमोर करतात. व्यवसायातील व कामाच्या क्षेत्रातील मित्रमंडळींपासुन दुरावले जातात. एकाकीपणाचे जीवन जगतात. या सर्व गोश्टींचा परिणाम त्यांच्या सार्वजनीक आयुश्यावर व सामाजिक संबंधावर होतो. व्यक्तीगत समस्या सामाजिक स्वरूप धारण करतात. यातुनच सामाजिक असुरक्षीतता निर्माण होण्यास मदत होते.

वृध्दांच्या सुरक्षीततेसाठी असलेल्या उपाययोजना:

सुरक्षा ही व्यक्तीजीवनाची मुलभुत गरज आहे. सुरक्षेषिवाय व्यक्ती चांगल्या प्रकारे जीवन व्यतीत करू शकत नाही. व्यक्तीला चांगले जीवन जगता यावे यासाठी प्रत्येक समाजात कोणत्या ना कोणत्या प्रकारची सुरक्षा व्यवस्था निर्माण केलेली असते. यालाच सामाजिक सुरक्षा असेही म्हणतात. सामाजिक सुरक्षेला आधुनीक काळात विषेश महत्व प्राप्त झाले आहे. देषाची प्रगती त्या देषातील सामाजिक सुरक्षेच्या प्रयत्नावरून अधोरेखीत केली जात असते. सामाजिक सुरक्षेचा उदय जर्मनीत १८८३ मध्ये झाला. अमेरिकेने १९३५ ला सामाजिक सुरक्षा कायदा पारीत केला. इंग्लंडमध्ये राश्ट्रीय सेवा कायद्यातंर्गत वृध्दांना स्वास्थ विशयक सेवा उपलब्ध करून दिल्या जातात. वृध्दाश्रमात राहणाऱ्या वृध्दांना सर्व प्रकारचे संरक्षण उपलब्ध करून दिले जाते.डेन्मार्क हा वृध्दकल्याण कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीतील अग्रेसर देष आहे. कोपनहेगन मध्ये तर वृध्दांसाठी २७ एकर भुमीवर स्वतंत्र वृध्दनगर वसविण्यात आले आहे. जेथे वृध्दांना निवास, भोजन, स्वास्थविशयक, मनोरंजन, ग्रंथालय दळणवळण व संदेषवहनाच्या सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आलेल्या आहेत.

भारताने स्वातंत्र्यानंतर संविधानाच्या रूपात भारतीय नागरिकांना सामाजिक सुरक्षेचे अभिवचन दिले आहे. त्यानुसार सामाजिक सुरक्षा उपलब्ध करून देणे ही शासनाची जबाबदारी मानली आहे. त्यासाठी विविध कल्याणकारी कार्यक्रम व सामाजिक कायदे पारीत केले जात आहेत. भारतीय संविधानातील कलम ४१ नुसार संघ राज्ये आणि केंद्रषासीत प्रदेषांनी वयो वृध्द, आजारी आणि विकलांग नागरिकांना मदत पुरवावी असे बंधनकारक केले आहे. १९५६ मध्ये पारीत केलेल्या Hindu Adoption and Maintenance Act नुसार प्रत्येक व्यक्तीने आपल्या वृध्द अथवा आजारी मातापित्याची काळजी घ्यावी असे बंधन घातले आहे. १९७३ च्या ब्तपउपदंस च्तवबमकनतम ब्वकम च्या कलम १२५ अन्वये सर्व मिळवत्या व पुरेषी प्राप्ती असणाऱ्या व्यक्तींवर आपल्या आई—वडीलांच्या पोशणाची जबाबदारी टाकली आहे. १९५७ मध्ये उत्तर प्रदेष सरकारने सर्वप्रथम ७० वर्शापेक्षा जास्त वय असलेल्या निर्धन व निराश्रीत व्यक्तींना निवृत्ती वेतन देण्याची योजना लागु केली. त्यानंतर केरळ १९६०, आंध्रप्रदेष १९६१, तामीळनाडू १९६२, पश्चिम बंगाल, राजस्थान, म्हैसुर १९६४ आदी राज्यात वृध्दापकालीन पेन्षन योजना लागु झाल्या. महाराष्ट्रात १९७८—७९ मध्ये अंदाजपत्रकीय तरतुदीनुसार वृध्दांना निवृत्ती वेतन देण्याची पध्दत सुरू करण्यात आली आहे. पंजाब सरकारने उदरनिर्वाहाचे साधन नसणाऱ्या वृध्दांसाठी निवासगृहे सुरू केलेली आहेत. महाराष्ट्रातही २९ मातोश्री वृध्दाश्रमे होती. सध्या त्यांचे स्वरूप मरणावस्थेत आहे.

तत्पुर्वी भारतात १९ व्या षतकाच्या उत्तरार्धात

ख्रिस्ती धर्मोपदेषक व त्यांच्या मिषनऱ्यांनी वृध्द, अनाथ, अपंग, आजारी, अषक्त अषा व्यक्तींसाठी अनेक प्रकारच्या संस्था सुरू करून सहाय्य केले होते. १८४० मध्ये बंगलोर येथील The Friend in Need Society, १८६५ मधील पुणे येथील डेव्हीड ससुन वृध्दाश्रम, १८८५ मध्ये कोलकत्यातील Little Sisters of the Poor] १८९० मधील नागपुरची Home for Aged and Handicapped, आणि १९१२ मध्ये सुरतला अषक्त व्यक्तींसाठी आश्रम इत्यादी संस्थांव्दारा वृध्दांना मदत करण्याचे कार्य केले. ख्रिस्ती मिषनऱ्यांकडून प्रेरणा घेऊन कांही स्वयंसेवी संघटनांनी वृदांना मदत करण्यासाठी पुढाकार घेतल्याचेही निर्दषनास येते. मुंबई, दिल्ली, मद्रास, लखनौ, नागपुर अषा मोठया षहरांमध्ये वृध्दाश्रम सुरू करण्यात आले आहेत. महाराश्ट्रातील नागपुर येथे मातृ सेवा संघ या संस्थेच्या वतीने उमरेड रोडवर पंचवटी वृध्दाश्रम १९६१ मध्ये सुरू करण्यात आले. तर वरोरा सारख्या ग्रामीण भागातील आनंदवनात उत्तरायण नावाने वृध्दाश्रम उभारण्यात आले आहे.

अलीकडे षहरांसोबतच ग्रामीण भागातही वृध्दाश्रमांची संख्या मोठया प्रमाणात वाढतांना पहावयास मिळते. शहरांमधील वृध्दाश्रमात राहणारे वृध्द हे चांगल्या आर्थिक दर्जातील असतात. सेवानिवृत्त, पेन्षनर्स किंवा ज्यांची मुले गलेलठ्ठ पगारी नोकरदार अथवा व्यावसायिक आहेत, ज्यांना वृध्दाश्रमाची फी भरून चांगले जीवनमान उपलब्ध होऊ षकते अषी असतात. मात्र ग्रामीण भागाचा विचार केला तर ग्रामीण भागातील वृध्द हे अल्पभुधारक, षेतकरी वा मजुर गटातील असतात, ज्यांना वृध्दाश्रमाचा खर्च पेलणे शक्य होत नाही त्यांचे प्रष्न अत्यंत भयंकर असतात. कुटुंब, समाज आधार देईना आणि मरण येईना अशा अवस्थेत त्यांचे जगणे सुरू असते. यातुनच वृध्दांमध्ये भिक्षावृत्ती, आत्महत्या, निराश्रीतपणा यासारख्या समस्या निर्माण होत आहेत. असे चित्र असले तरी अभिमान वाटावा अषी बाब म्हणजे मध्यमवर्गीय व आर्थिकदृष्टया दुर्बल असणाऱ्या कुटूंबातुन वृध्दांच्या समस्या जरी असल्या तरी ते कुटुंब वृध्दाला सांभाळत असते. मात्र श्रीमंत कुटुंबात याउलट स्थिती असते हे खेदाने नमुद करावे लागते.

वृध्दांची सद्यस्थिती सुधारासाठी आवष्यक प्रयत्न:

वृध्दत्व ही व्याधी नाही परंतु वृध्दत्वामुळे निर्माण होणाऱ्या इतर समस्या बघितल्या की वृध्दत्व ही व्याधी वाटु लागते. २०व्या शतकात या व्याधीने भयंकर असे स्वरूप धारण केले आहे. वृध्दत्वामुळे निर्माण झालेल्या समस्यांचा अभ्यास करण्यासाठी वृध्दत्वाचे शास्त्र (ळमतवदजवसवहल) उदयास आले आहे. या शास्त्रानुसार, 'वृध्दावस्था जीवनातील शेवटचा मावळणारा कालखंड आहे' अषी व्याख्या एलिझाबेथ हरलॉक यांनी केली तर समाजकार्य कोशातही 'व्यक्तीजीवनचक्रातील षेवटचा कालखंड म्हणजे वृध्दावस्था होय' असे नमुद करण्यात आले आहे. वृध्दावस्थेची सुरवात ही साधारणपणे वयाच्या ६० व्या वर्शी सुरू होते आणि तिचा षेवट अंतीम असतो. भारतात अषा वृध्दांची संख्या व त्यामध्ये होणारी वाढ पुढीलप्रमाणे सांगता येईल.

वर्ष	१९५१	१९६१	१९७१	१९८१	१९९१
संख्या(दषलक्ष)	२१.०	२७.०	३३.०	४२.०	५५.०

२००१	२०११	२०१३
७६.०	८२.०	१००.०

भारतात संयुक्त कुटुंब पध्दती अस्तित्वात होती तोपर्यत वृध्दांची समस्या निर्माण झाली नव्हती. परंतु संयुक्त कुटुंब पध्दतीचा ऱ्हास होऊन विभक्त कुटुंबपध्दती अस्तित्वात आल्यापासुन वृध्दांच्या समस्येत भर पडत आहे. व्यवसाय व कामाच्या निमित्ताने घराबाहेर पडणाऱ्यांची संख्या वाढते आहे ती षहरात स्थायीक होते आहे. शहरात घरांचे, जागेचे प्रश्न, कुटुंबाचा वाढता खर्च, विवाह संस्थेत झालेले बदल, अडाणी व गांवात राहणाऱ्या मातापित्यांबद्दल असणारी अनास्था, चंगळवादाची सवय लागलेल्या मुला,सुना,नातवंडांना काटकसर करणारे वृध्द कुटुंबात नकोसे वाटतात. परिणामी त्यांची कुटुंबाबाहेर, घराबाहेर रवानगी केली जाते. त्यातही ज्या वृध्दांची मुले परदेषात वास्तव्यास असतील तर त्या वृध्दांची परिस्थिती आणखीनच वाईट असते. वृध्दापकाळात आवष्यक असणारा कौटुंबीक, मानसिक व भावनीक, षारीरिक, आर्थिक आधार तर सोडाच मात्र वृध्दांच्या समस्या निर्माण होतात.

या सर्व परिस्थितीवर मात करण्यासाठी षासनाने वृध्दाश्रम, डे केअर सेंटर, गृहसेवा व्यवस्था, निवृत्तीवेतन व भविश्यकालीन निर्वाह निधी, वृध्दापकालीन निवृत्तीवेतन, प्रवास सवलत यासारख्या योजना सुरू केल्या आहेत. परंतु या व्यवस्था वृध्दांची संख्या व त्यांच्या समस्यांचे स्वरूप पाहता अपुऱ्या आणि तोकडया आहेत. निराधार वृध्दांना मिळणारे निवृत्तीवेतन हे विविध ा राज्यात भिन्न आहे. तेही दरमहा उपलब्ध होत नाही. त्यामुळे वृध्दांच्या गरजा पुर्ण होण्याऐवजी वृध्दांवर भिक्षा मागण्याची वेळ येते. ज्या बॅंकांमार्फत अनुदान उपलब्ध ा करून दिले जाते त्या बॅंकेसमोर लागलेल्या वृध्दांच्या रांगा, बॅंकेत वृध्दाला मिळणारी वागणुक बघीतली की षासनाच्या योजनांविशयी सहानुभुती वाटण्याऐवजी चीड निर्माण होते. वृध्दाश्रमांचीही अवस्था यापेक्षा वेगळी नाही. कौटुबीक वातावरणाबद्दल तर बोलायलाच नको. या सर्वांवर मात करावयाची असेल तर वृध्दांविशयी आदर, प्रेम, स्नेह व सहानुभुती वाढेल यासाठी जागृती निर्माण करणे गरजेचे आहे.

निश्कर्श:

प्रत्येकाला सन्मानपुर्ण, प्रतिश्ठीत आणि हक्कआधारित जीवन जगण्याचा अधिकार संविधानानाच्या कलम २१ नुसार प्राप्त झाला आहे. परंतु वृध्दांची जीवन जगण्याची स्थिती वरीलप्रमाणे दिसत नाही. देषातील बहुसंख्य वृध्द दुर्लक्षित आणि अत्यंत हलाखीच्या स्थितीत जीवन निर्वाह करतांना दिसतात. प्रगत देषात वृध्दांना उपलब्ध होणाऱ्या सोयी सुविध ांप्रमाणे भारतातही त्या उपलब्ध व्हाव्यात अषी माफक इच्छा असते. परंतु वाढती लोकसंख्या, अपुरी संसाध ने, समाज व प्रषासनातील उदासिनता, दारिद्रय, अज्ञान इत्यादी कारणांमुळे आजही वृध्द व्यक्तींना आधार व सुरक्षा देण्यात अपयष येत आहे. याचा परिणाम वृध दांच्या समस्या अधिक तीव्र स्वरूप धारण करीत आहेत. वृध्दांमधील वाढती भिक्षावृत्ती, आत्महत्या, मानसिक विकृती, एकाकीपणा यासारख्या समस्या विचार करायला भाग पाडतात.

शिफारसी:

वृध्दांना वृध्दापकाळाषी व कुटुंबातील सदस्यांना वृध्दाषी जुळवून घेण्याविशयी समुपदेषन करण्याची व्यवस्था प्रत्येक गांवस्तरावर उपलब्ध करून दिली जावी.

वृध्दाश्रमांऐवजी डे केअर सेंटर मोठया प्रमाणात सुरू करण्याविशयी भर देण्यात यावा जेणेकरून वृध दांमध्ये निर्माण होणारी एकाकी भावना कमी करता येईल. वृध्दांना कौटुंबीक जीवन उपभोगता येईल.

वृध्दांच्या ज्ञान, अनुभव आणि परिपक्वतेचा लाभ समाजातील इतरांसाठी होईल असे उपक्रम आखले जावेत. जे वृध्द सषक्त असतील त्यांची उर्जा देष आणि समाजविकासाच्या कार्यासाठी वापरली जावी.

षासनाच्या वृध्दापकालीन सुरक्षीतता आणि कल्याणकारी योजनांमध्ये अनंत त्रुटी आहेत त्या कमी करून प्रभावी होण्यासाठी प्रषासकीय सुधारणा केल्या जाव्यात.

समाजस्तरावर सुध्दा वृध्दांना सुरक्षा प्रदान केली जावी.

संदर्भ सुची:

१. डॉ. आगलावे प्रदिप, भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या (जुलै २०१५),श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपुर

२. डॉ. कतरणी स्फुर्ती, मानसषास्त्र मानवी वाढ व विकास (जुन २०१२) श्री साईनाथ प्रकाशन नागपुर

३. डॉ. खडसे भा. कि., भारतातील सामाजिक समस्या (२००९) श्री मंगेष प्रकाशन नागपुर

४. नागपुरकर पद्माकर, वृध्दत्वाची शान (मार्च २००३), ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई

५. नागपुरकर पद्माकर, वृध्दत्व: देशोदेशी (मार्च २००३), ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई

६. डॉ. सचदेव डी. आर. भारतातील समाजकल्याण व समाजकल्याण प्रषासन (सप्टे.२०१२), केसागर प्रकाशन पुणे

७. संत दि. म., वृध्दाश्रम—काळाची एक गरज (नोव्हें.२००१), ग्रंथाली ज्ञानयज्ञ प्रकाशन मुंबई

८. डॉ. साळीवकर संजय, सामाजिक समस्या आणि समाज सुधार चळवळ (२०१६), श्री मंगेश प्रकाशन नागपुर

'महात्मा गांधींच्या विचारांची प्रासंगिकता ', 'गांधी विचार - काल, आज आणि उद्या' हे विषय महात्मा गांधींच्या काळापासून ते आज तागायत अनेकांना चक्रावून टाकतात असे दिसते. महात्मा गांधी असे म्हणत की, मी नवीन कांहीच सांगत नाही. जे सांगतोय ते पूर्वीपासून वेद, उपनिषदे, भगवद्गीता, बायबल, कुराण इत्यादी विविध धर्मग्रंथातून मांडणी केलेली तत्वेच मी पुन्हा सांगतोय. आणि ते अर्थातच खरे आहे. आजहि ही सनातन मूल्ये, तत्वे, आपणा सर्वांना आचरण्यासारखी आहेत. ही आपण जेवढ्या प्रमाणात आचरणात आणू तेवढ्या प्रमाणात या सृष्टीवरील सर्व घटकांना सुखसमाधानाने आपल्या जगण्यातली इतिकर्तव्यता लाभण्याची परिस्थिती आपण निर्माण करू शकू. म. गांधी स्वतःला 'सनातन हिंदू' म्हणवून घेत. सनातन धर्मांच्या व्याख्येत ' अस्पृश्यता ' बसू शकत नाही. अस्पृश्यतेचा तीव्र धिक्कार करणे, स्वतः व इतरांनाही ती पाळू न देणे हेच सनातन्याचे प्रमुख कर्तव्य आहे असे ते सांगत. चातुर्वर्ण्याची तरफदारी करताना ते चातुर्वर्ण्य जन्मावर नाही तर कर्मावरूनच ओळखले पाहिजे असा त्यांचा आग्रह असे. धर्माचरणापासून धर्मांधता बाजूला काढून ती दूर करण्याकडे त्यांचा कटाक्ष असे. म. गांधींनी अशी कोणतीही बाब सांगितली नाही जी त्यांनी स्वतः आचरणात आणली नाही. जे मूल्य आचरणात आणता येत नाही ते मूल्य निरुपयोगी असून काळाच्या रेट्यात ते तकलादू ठरते आणि नष्ट होते असे त्यांचे मत होते. जी जी मुल्ये दैनंदिन जीवनात आचरणे शक्य आहेत ती स्वतः त्यांनी आचरणात आणून दाखवली आणि आदर्श जीवनाचा वस्तुपाठ सर्व जगासाठी निर्माण केला. असा आचाराने मजबूत झालेला गांधी विचार काल,आज, उद्या किंवा कितीही कालांतराने तितकाच कालसुसंगत व अनुकरणीय असतो. त्या बद्दल शंका घेवून त्याला कालबाह्य करून बाद करण्याची फळे सर्व जग भोगत आहे. वरवर विचार करणा-यांना जगाच्या भौतिक प्रगतीच्या घोडदौडीच्या वाटेवर गांधी विचार कालविसंगत वाटेल ही भीति म. गांधींनी अगदी 1909 सालापासून म्हणजे त्यांनी 'हिंद स्वराज्य' लिहिल्यापासून वारंवार व्यक्त केली आहे. पण लोक जसजसा खोलवर विचार करतील तसतसे या विचारातील सुसंगती त्यांना पटेल अशी आशा त्यांना वाटे. गाधी विचाराची कालबाह्यता त्या विचारामुळे नसून, तुम्ही आम्ही त्या विचारांना आपल्या आचारात स्थान देण्याच्या नकारामुळे आहे.

आपण स्वतःला व स्वतःच्या व्यवहारांना केवढे महत्व देतो ! आपल्या आचार विचारातला पोकळपणा म. गांधीनी परदेशी पाहुण्यांच्या बरोबर आंतरराष्ट्रीय विषयावर चर्चा चालू असताना मध्येच उठून जावून त्यांच्या शेळीचे चारापाणी करून येण्याच्या प्रसंगांने दाखवला आहे. शेळीचे चारापाणी हि तुमच्या आमच्या चर्चेपेक्षा जास्त महत्वाचे आहे असे सुचविण्या-या या अवलियाला आपण समजून घेणार नसू तर तो दोष आपला आहे. 19 व्या शतकात जन्मलेला, 20 व्या शतकात सर्व जगात धर्म, नीति, समाजकारण, अर्थकारण व राजकारण हे सत्य, प्रेम, अहिंसा, न्याय या तत्वावर प्रत्यक्ष करून दाखवणारा हा महात्मा ! आज 21 व्या शतकातही त्यांच्या विचारांनीच जगाचा विनाश रोखता येईल आणि सर्व सृष्टीवासियांना सुखी करता येईल असे अनेकांना वाटत आहे. म्हणूनच मार्टिन ल्युथर किंग म्हणाले होते. 'You may ignore Gandhi at your own risk'.

-डॉ. सुरेश खुरसाळे
अध्यक्ष, योगेश्वरी शिक्षण संस्था, अंबाजोगाई

Authorised Distributor
NEW MAN PUBLICATION
www.newmanpublication.com
PARBHANI / AURANGABAD / MUMBAI

Printed and Published by:
Mahatma Gandhi Education Society's
Centre For Humanities and Cultural Studies,
A- 102, Sanghavi Regency, Sahyadrinagar, Kalyan (W).
Email: chcskalyan@gmail.com Web: www.mgsociety.in
Mob. +91 9730721393 +91 8329000732

Vol. 5 | Special Issue -3 | October 2019 Impact Factor: 4.197 ISSN: 2454-5503

CHRONICLE OF HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES

A Peer Reviewed Bimonthly International Journal

Special Issue on the Occasion of
UGC Sponsored Interdisciplinary National Conference on

Gandhian Thought: Past, Present and Future

1 October, 2019

Organized by
Shri. Yogeshwari Education Society's

Swami Ramanand Teerth Mahavidylaya

Ambajogai, Dist. Beed - 431517

Chief Organizer
Mr. Ramesh Sonwalkar
I/C Principal, S.R.T.M. Ambajogai

Chief Editor
Dr. Shailaja Barure
Director, Gandhian Studies Center

Associate Editor
Mr. Dhanaji Arya
Director, IQAC

Full Journal Title: Chronicle of Humanities & Cultural Studies (CHCS)
Print ISSN: 2454-5503
Impact Factor: 4.197 (IIJIF)
Frequency: Bimonthly / **Language:** Multi language /
Journal Country/Territory: India
Publisher: Centre for Humanities & cultural Studies, A-102, Sanghavi Regency, Sahyadrinagar, Kalyan (W) (MS). Email: chcskalyan@gmail.com

Special Issue Editorial Board:

Chief Organizer :**Mr. Ramesh Sonwalkar,** *I/C Principal, S.R.T.M. Ambajogai*
Chief Editor : **Dr. Shaailaja Barure,** *Director, S.R.T.M. Ambajogai*
Associate Editor: **Mr. Dhanaji Arya,** *Director, IQAC, S.R.T.M. Ambajogai*

Regular Editorial Board:

Chief Editor :
Dr Kalyan Gangarde, Director, Centre for Humanities and Cultural Studies, Kalyan (W)
Executive Editor
Dr Grishma Khobragade, Asst. Prof., Birla College, Kalyan (W)
Co- editors
Dr. Vishnu Patil, Asst. Professor, Dept of English, Deogiri College, Aurangabad.
Dr. Sadhana Agrawal, Asst. Professor, Maharani Laxmibai Govt. College of Excellence, Gwalior (M.P.) India
Bharat Gugane, Asst. Professor, Bhosala Military College, Nashik, Maharashtra
Dr Dashrath Kamble, Asst. Professor, S.B.College, Shahapur, Dist. Thane, Maharashtra
Dr Sachin Bhumbe, Asst. Professor, P. N. Doshi College, Ghatkopar, Mumbai

EDITORIAL ADVISORY BOARD
Aju Mukhopadhyay,
Dr R.T. Bedre,
Dr (Mrs.) Smita R. Nagori,
Dr Arvind Nawale
Dr Rajiv Kumar,
Dr Kailash Nimbalkar,
Tsai-ching Yeh
Dr B. N. Gaikwad,
Dr Simon Philip,
Dr Binu Anitha Josheph
Dr Ramkishan Bhise

Subscription Rates

Annual Membership (Individual)	` 1,800
Bi-annual Membership	` 3,500
Institutional Annual Membership	` 2,200
Institutional Bi-annual Membership	` 4,200

Email: mipublication@gmail.com Mob. + 91 9730721393

DISCLAIMER: Academic facts, views and opinions published by authors in the Journal express solely the opinions of the respective authors. Authors are responsible for their content, citation of sources and the accuracy of their references. The editorial board or Editor in chief cannot be held responsible for any lacks or possible violations of third parties' rights.

43. The Gandhian Approach to Rural Development |
R.S. Gangarde | 209
44. Khadi - The Economic Wheel | Dr.Parmeshwar Bhosale | 212
45. Mahatma Gandhi: A Management Guru for Successful Life |
Dr. Doke A.T. | 217
46. Mahatma Gandhi's: A views | Dr. Bhise N. H. | 223
47. Mahatma Gandhi's Thoughts Regarding Education |
Vijaykumar R. Soni | 228
48. Gandhian Ideology: Study of Rara Rao's Kanthapura |
Dr. Ahilya B. Barure | 233
49. Philosophy of Education: Aspects of M.K. Gandhi |
Mr. Sumit D. Nanaware | 242
50. Mahatma Gandhi-National Integration |
Mr. Shaikh G. Ahmed | 249
51. Mahatma Gandhi's Message to Students' |
Dr. V.J.Chavan | 217
52. The Gandhian Approach to Rural Development |
Dr.Ramakant Ghadge | 261
53. Mahatma Gandhi and women Empowerment |
Dr. Jadhav S. B. | 267
54. Gandhi's Views on Morality | Shital R. Yerule | 271
55. Mahatma Gandhi and Women Empowerment |
Dr. Rama Pande | 275
56. Rumination on Gandhi thoughts of Modern India |
Dr. Deshmukh A. B. | 278
57. Gandhian Ideology and Women Empowerment |
Mr.Pawar D.V. | 281
58. Gandhiji's View on Rural Reconstruction |
Dr. A. D. Joshi | 286
59. Path of Rural Development and Gandhian Philosophy |
Dr. S. P. Gaikwad | 293
60. Mahatma Gandhi's Contribution to Indian Freedom Struggle |
Dr. Korde R.C. & Dr. Donglikar C.V. | 300
61. Mahatma Gandhis Thoughts on Economics | Dr. Mule P.M | 306
62. Environmental Sustainability and Mahatma Gandhian |
Dr. Shaikh M. Hanif Ismailsab | 312

1.

सत्याग्रही कस्तुरबा गांधी

प्रा.डॉ.शैलजा भारत बरूरे
संचालिका, म.गांधी अध्ययन केंद्र
स्वामी रामानंद तीर्थ, महाविद्यालय, अंबाजोगाई

११ एप्रिल १८६९ रोजी श्री.गोकुळदास मकनजी आणि आई वज्रकुवर यांच्या पोटी जन्माला आलेली कस्तुरी नंतर कस्तुरबा मोहनदास गांधी या नावाने भारतीयांना परीचीत झाल्या. भारताचे भाग्यविधाते व राष्ट्रपिता म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या म.गांधीच्या पत्नी म्हणून कस्तुरबांचा परिचय करून देणे संकुचित होईल. महात्मा गांधीच्या सहचरणी, जोडीदाराशिवाय भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील त्या आघाडी सत्याग्रही होत्या व 'भारत छोडो' या अहिंसक स्वातंत्र्य लढ्यातील त्या पहिल्या स्त्री हुतात्मा आहेत. दि.२२ फेब्रुवारी १९४४ रोजी 'बा' कैदेत असतानाच मृत्यू आला. त्यांच्या वीर मरणातून भारतीय समाजातील सर्वच स्त्री-पुरुषांना विशेषत: स्त्रियांना स्वातंत्र्य लढ्यात सहभागी होण्याची प्रबळ प्रेरणा मिळाली.

म.गांधीचे संपूर्ण जीवन म्हणजे एक तपस्याच होते. या तपस्येसाठी 'कस्तुरबांची' संमती व सहकार्य मिळाले नसते तर म.गांधी आपल्या रचनात्मक कार्यक्रमातील अपरिग्रह, अस्वाद, ब्रह्मचर्य, हिंदू-मुस्लीम ऐक्य, स्वच्छता, अस्पृश्यता निवारण, श्रमप्रतिष्ठा यापैकी किती तत्वे अचरणात आणु शकले असते? कारण या सर्व व्रत म.गांधीनी वैयक्तिक पालन करण्यासाठी कस्तुरबांच्या सक्रिय पाठिंब्याची आवश्यकता होती. कारण ब्रिटीशांसोबत एकीकडे संघर्ष करीत असताना भारतीयांना रचनात्मक कार्यक्रम देवून त्यांना स्वातंत्र्य लढ्यासाठी तयार करणे, यासाठी नैतिक व आत्मबळासाठी व्रतांच्या आचरणाची आवश्यकता होती. म.गांधीसोबत कस्तुरबा गांधीनीही या व्रत्तांचे पालन केले व एका अर्थाने स्वातंत्र्यलढा यशस्वी करण्यासाठी योगदान दिले. म.गांधीच्या शब्दात सांगायचे तर 'बा'ने त्यांचे आयुष्य माझ्या आयुष्यातच विलीन केले होते. बालविवाह होऊनसुद्धा पुढच्या काळात आम्ही एकमेकांचे मित्र, सोबती झालो होतो. ' 'बा' एका पारंपारीक, वैष्णव कुटुंबात जन्माला आल्या होत्या. त्यांना माहेरकडूनच धार्मिक व अध्यात्मिक परंपराचा वारसा मिळालेला होता. त्या काही अंशी कर्मठही होत्या. सुरूवातीला शौचालय सफाई, हरिजनांना आश्रम प्रवेश, साधी राहणी, अपरिग्रह या व्रत्तांचा स्विकार करताना म.गांधीना 'बा' सोबत चर्चा, दबाव टाकावा लागला. प्रसंगी या दोघांमध्ये वादही झ

55.

Rumination on Gandhi thoughts of Modern India

Dr. Deshmukh Alka Bharatrao
Vasundhara College, Ghatnandur

Abstract: When we consider the present state of affairs in India, there is huge bridge between the twentieth century's thoughts of Gandhi on modern India and today's India. The twentieth century sphere has bestowed us two major gifts. One is the invention of atomic energy and second is the Father of Nation Mahatma Gandhi. Gandhi is rightly called the Father of Nation because he fought against the mighty British Empire, and with his constant efforts he made our India free from the oppressive rules of British Empire, but unfortunately Gandhi is mostly forgotten and his relevance questioned even by his ardent devotees. Today Gandhi is remembered in India mostly on his birthday which is celebrated as a national holiday as a ritual. Very courageously Gandhi fought against racial discrimination without any hatred towards the white people. Gandhi is the power of words that emphasizes upon the complete change of heart of enemy. Rabindranath Tagore in his essay "Crisis in Civilization" says, 'The loss of faith in human beings is the greatest sin' in the same way when we ignore towards the path of Gandhi it would be certainly the cause of rapid destruction of human life and values

Gandhi is not only a saint but he was a distinct thought. He emphasized on Truth, non-violence, and peace. What he said, the same he did. He was just not an ideal thinker but a practical personality. He actively implemented his thoughts in his concern. He alone manifested that only non-violence and Satyagraha can bring victory to the marginalized people. In modern times and particularly ultra modern times the implementation of Gandhi's thought is an urgent need. In this globalization we are only the cause of destruction or consuming natural resources so, for preservation of natural resources we should emphasis on the Gandhian thoughts. It is the shoulder responsibility of every citizens of India to keep alive Gandhi thoughts in our mind and brain. Today's world is full of insecurities like, poverty, lack of income, productive malnutrition, illiteracy, homelessness, inadequate housing, unsafe environment, social discrimination and many more factors we face in modern time. To overcome these insecurities definitely Gandhian thoughts will help us.

Key words: Truth, Non Violence, Ahinsa, Empowerment, Insecurities, Ideology,

Gandhi's message to Modern India: As a matter of fact, India is not going on the path of Gandhian thoughts which are mostly confined to text books. In fact since, independence the country has witnessed many violent communal riots in this multi communal country. India's common people obtemperate to such political, social, and religious riots. When we examine on the incident between October 31st and November 10th, 1984, India's capital city Delhi became the focal point of riots against the Sikh faith. Even the lowest estimate of fatalities in Delhi alone puts the number of Sikh dead at more than 300 hundred. Gandhi's message of '*swavalambi*', self-sufficiency with home spun '*Khadi*' cloth is not used now days as a slogan. Statistics show that the country is definitely not following '*Sarvodaya*', a broad Gandhian term meaning 'universal upliftment or progress of all reaching the masses and the downtrodden. On the contrary, India today has the unique distinction of being the only country in the world which has the richest man in the world while at the same time more than 30 percent of its population lives in crible poverty. The major causes of poverty are inadequate access to clean water and nutritious food, little or no access to livelihoods or jobs, conflict, inequality, poor education, climate change, lack of infrastructure and limited capacity of the government

All the above matters show that today Gandhism is a very confused 'ism' in India. Today many politicians in India use the term merely as a slogan and the common man make Gandhi almost out of reach of the younger groups by making Gandhi an unwilling person. There is only one reason why the only photo we see of Gandhi in India is always an old man which brings the image of very simple and pious man. Above picture of Gandhi hides the genuine Gandhi behind the Gandji due to that younger ones does not get any inspiration from the image of Gandhi, which remains invisible due to the lack of knowledge. By looking at the varied crisis in various sectors there is requirement of explosion of Gandhi's thought. Until and unless we will not incorporate the real thoughts of Gandhi peace and harmony will remain endangered. Once we realize this, we realize the importance of Gandhian thoughts and realize that it would be wrong to premise that Gandhisim is dead in the world. Like Buddhism, which is mostly prevalent now a day's outside India in the same way Gandhisim is alive outside India, there is global non violent awareness after Gandhi .

Gandhi and Empowerment of Women: After two thousand years of civilization women are still considered inferior to men by most cultures, whether in developed, developing or undeveloped nations women were considered as inferior. Subsequently in 1960 rose the concept of feminism. Women wanted to liberate themselves from the traditional images in which they were caught. They wanted equal status

in society in power and money. In 1915, Gandhi became active in Indian politics at that time women's participation in Indian National Congress was very rare. At that time Gandhi strongly supported to women to involve in the Indian freedom movement. Gandhi had direct communication with the housewives, female students, council of women. He highlighted the major points that today we talk about 33% reservation for women in parliament but we have not yet implemented in reality. Gandhi's opinion is firm about the equal share of women in power in society he says that countries development is totally depends on the developments of women. To make the nonviolence movement effective he says, "Woman is more fitted than man to make exploration and take bolder action in nonviolence" according to Gandhi women themselves are responsible for their bad conditions in society. Hey still have lure attractions towards jewellery and expensive saris due to this attraction they have spend their energy and talent in this things or object. Once these women get away from this intellection, they will enjoy complete freedom. Woman must occlude to consider she is the object of man's lust, because it gives us power to act beyond and prejudice of gender.

Conclusion: in fact, Gandhian ideology is the solution to all problems pertaining to modern man. Mahatma Gandhi is an answer to the materialism of modern India. if we implement the ideology of Gandhi there would be no interference of violence, corruption and all social evils which we are confronting in the present time of modern India. Contention of Gandhi's thought will bring '*Ramrajya*' and the world may become one family. It should be also consider that Gandhi's Ideals are simple to implement because they are more practical and less theoretical.

References:

1) Walse, Rajkranti, "Relevance of Gandhian Thoughts at Present Time" Chinmaya Publication, Aurangabad
2) Bhole, B., Bedkihal Kishor, Shatanantarchya Walnawar, Gandhivichar ani Street Prashna by Rekha Thakur, Dr. Babasaheb Ambedkar Academy, Satara.
3) Kripalani, Krishna, "All Men are Brothers", UNESCO.
4) : https//www.mkgandhi.org.
5) https//www.edge.org
6) https//www.mkgandhi.org Gandhi and Empowerment of Women. Dr. Vibhuti Patel, Director PGSR
7) Karwande, S.L., "Mahatma Gandhi: An Answer to Modern Materialistic Man", Manthan, Chinmaya Publication, Aurangabad.

❑❑❑

54.

Mahatma Gandhi and Women Empowerment

Dr. Rama Pande
Assistant Professor
Manavlok's College of Social Work, Ambajogai Dist Beed

Introduction : In India patriarchy makes believe that women should remain confined to their husbands other male family members. In Vedic period women enjoyed more rights and better status than in post Vedic medieval and British periods. During pre-Gandhian times gender inequality and gender violence were all prevailed. Women were regarded as the root cause of all evil and responsible for downfall of men. Women were having inferior status and were totally dependent on men. Customs and practices like female infanticide, child marriage, Purdah, dowry, polygamy, Sati, repeated pregnancies, permanent and pathetic widowhood, illiteracy, wife beating and verbal abuse made life of common women very hard. Some social reformers and govt. tried to overcome these social evils and efforts are made to give education to women but very few women benefited from these.

Mahatma Gandhi revolutionary sought to bring about revolutionary changes in the status of women in the first of the 20th century. The views and the honest actions like giving equal status, respect and considered women as a human being are also relevant in today's era for women empowerment.

This paper aims to understand the views of Gandhi on Women Empowerment and its relevance in the present scenario.

Research Methodology: The present paper is focused on views of Gandhi on women empowerment. Secondary data is collected from books related to Gandhiji, articles in various magazines, news papers, internet, and published research article.

Analysis and Discussion

Evil practices opposed by Gandhi related to women.

Female infanticide custom of Dowry : Gandhiji was against the practice of female infanticide. He said that the birth of a girl was generally unwelcome as she was to be married off and had to live and work in her marital home. Another reason was the custom of dowry which made the girl child liability for her parents. Gandhiji was the clearly of the view that people should rejoice at the birth of boy as well as girl child because world needs both. No discrimination should be made on the ground of sex. He also opposed the custom of dowry which was one of the reasons behind infanticide.

Female illiteracy :Gandhi believed that lack of education and information was the roots cause of all the evils against women. It is her right to get education like men and he believed that education is essential for enabling women to assert their expansion so he stood for proper education for women as he believed that after receiving education they become sensitive to the glaring inequalities to which they are subjected.

Child Marriage : Gandhi objected to child marriage, for they were devoid of the element of consent on the part of the concerned boy as well as the girl. Gandhiji believed that both the boy and the girl should be developed physically and mentally at the time of marriage and that they should have a voice in the choice of their life partner. He look forwards child marriage as a moral and physical evils and also as immoral inhuman act which made innocent girls objects of man's lust, ruined the health of many a child mother and converted tender age girls in to widows he believed that the practice of child marriage is a hindrance in progress of women because it denies educational opportunity ad deprivation of joys of girl hood.

Role of Gandhi to support women empowerment: Gandhi did not stop at opposing the practices which were harmful to women but also forcefully advocated in favor of various rights of women. Such as educational rights, property right, economic independent, right to vote, wives as equal to husband, women as individuals, political rights. Because of this women participated in political meetings and protest marches, bore lathi charge, courted arrest and even got shot. They could do so because Gandhi choose a particular form of struggle which suited women. Women did not feel limited or unequal to men. He mobilized women politically through his speeches, writings and personal example. Due to him women participation in freedom movement the presence of women in public sphere gained acceptability in India.

Mahatma Gandhi was not only a great leader of Indian nationalism but he was a major social and political reformer, who played an important role in purging the Indian society of its inherent evils.

Gandhi throughout his life, work for the upliftment of downtrodden, making significant contributions for the enhancement of the status of women in India. Women under his aegis took a milestone step towards reestablishing their identity in the society. Not only there was a general awaking among the women, but under his leadership, they entered into the national mainstream, taking parts in the national movements. In Gandhi's words, to call women the weaker sex is a libel; it is man's injustice to women.

In describing the women's role as a householder and house keeper, he goes even further in stressing the need for man and woman to do the duty, for which nature has destined us by finding it degrading, both for man and women, Gandhiji believed women could much to transform India on all levels. He believed that equal rights for women and men were necessary but not sufficient to create a more just social order.

Gandhiji preached and practiced sharing of housework by both men and women of the family. He encouraged women to do intellectual work and men to help in cooking, cleaning and caring, conventionally women's chores".

Conclusion :For Gandhi, women were not mere toys in the hands of men. Neither their competitors. Men and women are essentially endowed with the same spirit and therefore have similar problems. According to Gandhi, education for women was the need of the time that would ensure their moral development and makes them capable of occupying the same platform as that of men. Women have equal mental abilities as that of men an equal right to freedom. In Gandhi's words, "The wife is not the husbands slave but his companion and his help-mate and an equal partner in all his joys and sorrows – as free as the husband to choose her own path".

In the social realm, Gandhi envisaged a critical role for women in doing away with the forces of communalism, caste system and untouchability. Mahatma Gandhi was one of the greatest advocates of women's liberty and all throughout his life toiled relentlessly to improve the status of women in his country. His faith in their immense capabilities found expression in his decisions to bestow leadership to them in various nationalistic endeavors.

Gandhi was not against economic independence of women. He wanted women to take up some work so as to supplement the earning of the family. He believed that women of India had strength, ability, character and determination to stand on her own and work shoulder to shoulder with men in every walk of life. He had full faith in their sincerity and was sure that they would not lag behind in producing perfect performance.

Gandhiji believed that if women got education and participated in public arena they became aware of their own position and rights. As a result many associations for women came up. Gandhi considered women not only equal to men but in many ways superior to men. He declared that to call women weaker sex was libel and a gross injustice to women.

Thus Mahatma Gandhiji experimented women's field a century ago showed the way for the women empowerment and the development

of the status of women. Gandhiji believed that unless and until women, on the basis of education, knowledge and skill do not acquire their esteem position in social economic and political fields, they could not achieve self respect for themselves. Nor they could become independent in any of the field of life. Throughout his life Gandhiji motivated Indians to take concrete and practical initiatives regarding education of women which will bring them out of these centuries old conservative customs, rituals and rules followed in the society, which were responsible for their social slavery as well as mental slavery.

Gandhiji strongly believed that only women should lead the organizations devoted to the cause of women empowerment. That is because he learnt from his experience that real advancement and empowerment of women can come only through their own efforts.

According to Gandhiji, the three important factors that promote women empowerment are; education, employment and change in social structure. All the three components are equally important and mutually related. It can be said undoubtedly, that Mahatma Gandhiji experimented a century ago and shown the way for the empowerment of women and the improvement of the status of women in the country. But in reality we can see completely an opposite picture of the empowerment of women. It is a great regret for us that even today employment of women is still restricted in some families. In the families, the women sometime also become the victim of domestic violence and in the society they are also exploited by the social evils like dowry, system, prostitution, witch hunting etc.

Hence, this is the high time we have to remember and follow golden words of wisdom of Gandhijis relating human rights and empowerment.

References

1. Bhatt Himani S., Gandhian ideology and women empowerment, IJARESM, International journal in engineering, science and management ISSN 2394-1766
2. Jaitly Jaya,Gandhiji and women's empowerment, (retrieved from internet, Sevagram Vardha.)
3. Parihar A. K. S. (2014), Mahatma Gandhi and His Social Work, Book Swastik Publications, New Delhi.
4. Gangrade K.U. Gandhi and Empowerment of Women, Miles to go, article on Gandhi by sevaram Vardha
5. Patel Vibute D, Gandhiji and women empowerment, internet access article on Gandhi by Sevagram, Vardha

❑❑❑

'महात्मा गांधींच्या विचारांची प्रासंगि[illegible] काल, आज आणि उद्या' हे विषय महात्मा गांधींच्या काळापासून ते आज ताग[illegible] टाकतात असे दिसते. महात्मा गांधी असे म्हणत की, मी नवीन कांहीच सांगत न[illegible]पासून वेद, उपनिषदे, भगवद्गीता, बायबल, कुराण इत्यादी विविध धर्मग्रंथातून मांड[illegible] तत्वेच मी पुन्हा सांगतोय. आणि ते अर्थातच खरे आहे. आजहि ही सनातन मूल्ये, तत्वे, आ[illegible]णा सर्वांना आचरण्यासारखी आहेत. ही आपण जेवढ्या प्रमाणात आचरणात आणू तेवढ्या प्रमाणात या सृष्टीवरील सर्व घटकांना सुखसमाधानाने आपल्या जगण्यातली इतिकर्तव्यता लाभण्याची परिस्थिती आपण निर्माण करू शकू. म. गांधी स्वतःला 'सनातन हिंदू' म्हणवून घेत. सनातन धर्माच्या व्याख्येत ' अस्पृश्यता ' बसू शकत नाही. अस्पृश्यतेचा तीव्र धिक्कार करणे, स्वतः व इतरांनाही ती पाळू न देणे हेच सनातन्याचे प्रमुख कर्तव्य आहे असे ते सांगत. चातुर्वर्ण्याची तरफदारी करताना ते चातुर्वर्ण्य जन्मावर नाही तर कर्मावरूनच ओळखले पाहिजे असा त्यांचा आग्रह असे. धर्माचरणापासून धर्मांधता बाजूला काढून ती दूर करण्याकडे त्यांचा कटाक्ष असे. म. गांधीनी अशी कोणतीही बाब सांगितली नाही जी त्यांनी स्वतः आचरणात आणली नाही. जे मूल्य आचरणात आणता येत नाही ते मूल्य निरुपयोगी असून काळाच्या रेट्यात ते तकलादू ठरते आणि नष्ट होते असे त्यांचे मत होते. जी जी मुल्ये दैनंदिन जीवनात आचरणे शक्य आहेत ती स्वतः त्यांनी आचरणात आणून दाखवली आणि आदर्श जीवनाचा वस्तुपाठ सर्व जगासाठी निर्माण केला. असा आचाराने मजबूत झालेला गांधी विचार काल,आज, उद्या किंवा कितीही काळानंतरही तितकाच कालसुसंगत व अनुकरणीय असतो. त्या बद्दल शंका घेवून त्याला कालबाह्य करून बाद करण्याची फळे सर्व जग भोगत आहे. वरवर विचार करणा-यांना जगाच्या भौतिक प्रगतीच्या घोडदौडीच्या वाटेवर गांधी विचार कालविसंगत वाटेल ही भीति म. गांधींनी अगदी १९०९ सालापासून म्हणजे त्यांनी 'हिंद स्वराज्य' लिहिल्यापासून वारंवार व्यक्त केली आहे. पण लोक जसजसा खोलवर विचार करतील तसतसे या विचारातील सुसंगती त्यांना पटेल अशी आशा त्यांना वाटे. गांधी विचाराची कालबाह्यता त्या विचारामुळे नसून, तुम्ही आम्ही त्या विचारांना आपल्या आचारात स्थान देण्याच्या नकारामुळे आहे.

आपण स्वतःला व स्वतःच्या व्यवहारांना केवढे महत्व देतो ! आपल्या आचार विचारातला पोकळपणा म. गांधीनी परदेशी पाहुण्यांच्या बरोबर आंतरराष्ट्रीय विषयावर चर्चा चालू असताना मध्येच उठून जावून त्यांच्या शेळीचे चारापाणी करून येण्याच्या प्रसंगांने दाखवला आहे. शेळीचे चारापाणी हि तुमच्या आमच्या चर्चेपेक्षा जास्त महत्वाचे आहे असे सुचविण्या-या या अवलियाला आपण समजून घेणार नसू तर तो दोष आपला आहे. 19 व्या शतकात जन्मलेला, 20 व्या शतकात सर्व जगात धर्म, नीति, समाजकारण, अर्थकारण व राजकारण हे सत्य, प्रेम, अहिंसा, न्याय या तत्वावर प्रत्यक्ष करून दाखवणारा हा महात्मा ! आज 21 व्या शतकातही त्यांच्या विचारांनीच जगाचा विनाश रोखता येईल आणि सर्व सृष्टीवासियांना सुखी करता येईल असे अनेकांना वाटत आहे. म्हणूनच मार्टिन ल्युथर किंग म्हणाले होते. 'You may ignore Gandhi at your own risk'.

-डॉ. सुरेश खुरसाळे
अध्यक्ष, योगेश्वरी शिक्षण संस्था, अंबाजोगाई

Authorised Distributor
NEW MAN PUBLICATION
www.newmanpublication.com

Printed and Published by:
Mahatma Gandhi Education Society's
Centre For Humanities and Cultural Studies,
A- 102, Sanghavi Regency, Sahyadrinagar, Kalyan (W).
Email: chcskalyan@gmail.com Web: www.mgsociety.in
Mob. +91 9730721393 +91 8329000732

Vol. 5 | Special Issue -1 | October 2019 Impact Factor: 4.197 ISSN: 2454-5503

CHRONICLE OF HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES

A Peer Reviewed Bimonthly International Journal

Special Issue on the Occasion of
UGC Sponsored Interdisciplinary National Conference on

Gandhian Thought: Past, Present and Future

1 October, 2019

Organized by
Shri. Yogeshwari Education Society's

Swami Ramanand Teerth Mahavidylaya

Ambajogai, Dist. Beed - 431517

Chief Organizer
Mr. Ramesh Sonwalkar
I/C Principal, S.R.T.M. Ambajogai

Chief Editor
Dr. Shailaja Barure
Director, Gandhian Studies Center

Associate Editor
Mr. Dhanaji Arya
Director, IQAC

Full Journal Title: Chronicle of Humanities & Cultural Studies (CHCS)
Print ISSN: 2454-5503
Impact Factor: 4.197 (IIJIF)
Frequency: Bimonthly / **Language:** Multi language /
Journal Country/Territory: India
Publisher: Centre for Humanities & cultural Studies, A-102, Sanghavi Regency, Sahyadrinagar, Kalyan (W) (MS). Email: cheskalyan@gmail.com

Special Issue Editorial Board:
Chief Organizer
Mr. Ramesh Sonwalkar, *I/C Principal, S.R.T.M. Ambajogai*
Chief Editor
Dr. Shailaja Barure, *Director, S.R.T.M. Ambajogai*
Associate Editor
Mr. Dhanaji Arya, *Director, IQAC, S.R.T.M. Ambajogai*
Assistant Editor
Director, Gandhian, HoD, Botany, L. R. W. College, Sonpeth, Dist. Parbhani
Regular Editorial Board:
Chief Editor :
Dr Kalyan Gangarde, Director, Centre for Humanities and Cultural Studies, Kalyan (W)
Executive Editor
Dr Grishma Khobragade, Asst. Prof., Birla College, Kalyan (W)
Co- editors
Dr. Sadhana Agrawal, Asst. Professor, Maharani Laxmibai Govt. College of Excellence, Gwalior (M.P.) India
Dr Pandurang Barkale, Asst. Professor, Dept of English, SNDT Women's University, Churchgate, Mumbai
Bharat Gugane, Asst. Professor, Bhosala Military College, Nashik, Maharashtra
Dr Dashrath Kamble, Asst. Professor, S.B.College, Shahapur, Dist. Thane, Maharashtra
Dr Sachin Bhumbe, Asst. Professor, P. N. Doshi College, Ghatkopar, Mumbai

EDITORIAL ADVISORY BOARD
Aju Mukhopadhyay,
Dr R.T. Bedre,
Dr (Mrs.) Smita R. Nagori,
Dr Arvind Nawale
Dr Rajiv Kumar,
Dr Kailash Nimbalkar,
Tsai-ching Yeh
Dr B. N. Gaikwad,
Dr Simon Philip,
Dr Binu Anitha Josheph
Dr Ramkishan Bhise

Subscription Rates

Annual Membership (Individual)	₹ 1,800
Bi-annual Membership	₹ 3,500
Institutional Annual Membership	₹ 2,200
Institutional Bi-annual Membership	₹ 4,200
Annual Membership for Foreigners)	$150

Email: rnmpublication@gmail.com Mob. + 91 9730721393

DISCLAIMER: Academic facts, views and opinions published by authors in the Journal express solely the opinions of the respective authors. Authors are responsible for their content, citation of sources and the accuracy of their references. The editorial board or Editor in chief cannot be held responsible for any lacks or possible violations of third parties' rights.

MAHATMA GANDHI
Past, Present and Future

P. Purnachandra Rao*

"Truth" does not get entangled in a time frame not it changes from time to time. Mahatma saw God in Truth and Proclaimed to the world "Truth is God". Mohandas Karamchand Gandhi's past was British rule "Bharat mate in chains". His present was the epic struggle to live with dignity whether it was in South Africa or India. His future was ethically and morally a vibrant India where" the mind is without fear and head is held high .... "Where the words come out from depth of truth....." (Rabindranath Tagore)

Gandhi knew that "the good of the individual lies in the good of all" as enunciated by Ruskin whose "unto the last" squeezed itself into head and heart of Gandhi. "All" includes all irrespective of caste, colour, creed and religion. His mission was to see peaceful coexistence of inhabitants of India the Bharat.

Born in Gujrat, educated in London, practiced in South Africa and motivated masses and classes in India, alike being one among them, Gandhi imbibed values of the land he had walked on and from the books he had read and from thinkers of the times he had venerated.

Hind Swaraj, Gandhiji wrote nonstop, while journeying back to South Africa from London in 1909, is the magnum opus of vision and mission of Gandhiji.

Hind Swaraj sounds impractical but it is imperative to clear Augean Stables. It sets the agenda to build the nation.

In Hind Swaraj, one finds, an amazing transparency and clarity of thought, presented in hypo hora pattern. The writer (Gandhi) poses a question and the writer (Gandhi) answers the

अनुक्रमणिका

१. महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकास | डॉ. सुनिल शिंदे | १२
२. सर्वोदय हेच महात्मा गांधीजींचे अंतीम ध्येय | प्राचार्य डॉ.शरद कुलकर्णी / सुरेश हिवाळे | १८
३. सत्याग्रही कस्तुरबा गांधी | डॉ.शैलजा भा. बरूरे | २१
४. महात्मा गांधी आणि शाश्वत विकास | डॉ. आरडले.एस.डी. | २७
५. महात्मा गांधीचे ऐच्छिक साधेपणा याविषयीचे विचार | डॉ.सुधीर आ. येवले | ३१
६. महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक विचार | प्रा.गडदे भारती बा. | ३३
७. महात्मा गांधीजींचे स्वदेशी विषयक विचार | डॉ.सुरेश टी. सामाले | ३९
८. आधुनिक जगात महात्मा गांधीजींचे स्थान | डॉ. ज्ञानेश्वर सोनवणे | ४२
९. आजच्या जगात गांधी विचारांची आवश्यकता | माने रागिणी सु. | ४६
१०. महात्मा गांधीजींचा चंपारण्य सत्याग्रह व ... | रामेश्वर सि. झोडगे | ५०
११. महात्मा गांधी एक समाज सुधारक | बसनदास हि.नोळे | ५३
१२. गांधीजीच्या विचारांची आजच्या स्थितीत उपयुक्तता | डॉ. विठ्ठल शं. देशमुख | ६०
१३. गांधीजी, चळवळ आणि स्त्रीसक्षमीकरण | डॉ. गायत्री गाडेकर | ६४
१४. महात्मा गांधीजींचे समतेसबंधी विचार | डॉ.सौ.मनिषा देशमुख | ७३
१५. महात्मा गांधीजींचे समतेचे तत्व : एक अभ्यास | डॉ.भाऊराव धोंडिबा मुंडे | ७६
१६. महात्मा गांधीजींची ग्रामस्वराज्याची संकल्पना | डॉ.अरुण दळवे | ८१
१७. महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विकासा बाबतचे विचार | गादेकर पी.सी. | ८५
१८. महात्मा गांधी एक महान संत | डॉ.संपदा कुलकर्णी-गिरगावकर | ८८
१९. गांधीजींचे शिक्षण विषयक विचार | गिरीश अ. पुजारी | ९१
२०. महात्मा गांधीजीचा साहित्य विषयक दृष्टीकोण | डॉ. संजय खाडप | ९६
२१. महात्मा गांधीजींच्या सत्य व अहिंसेसंबंधी विचारांचे चिंतन | विलास किर्दत | ९८
२२. व्यसनमुक्त समाजासाठी म. गांधीजींचे मार्मिक विचार ... | किसन शिनगारे | १०२
२३. महात्मा गांधीजींचे शैक्षणिक विचार | कातळे संगिता गुलाबराव | १०७
२४. महात्मा गांधी व सत्याग्रह : एक अभ्यास | डॉ. शिंदे अनंत ना. | १११
२५. महात्मा गांधी आणि मराठी साहित्य | डॉ. डिगोळे बालाजी वि. | ११७
२६. गांधीजींना अभिप्रेत असणारी जीवनमूल्ये | मकरंद जोगदंड / डॉ.अर्जुन मोरे | १२५
२७. म.गांधी यांच्या सविनय कायदेभंग चळवळीतील... | राजकुमार ज्ञा. चाटे | १२९
२८. मा.गांधीजीचे सामाजिक विचार वास्तवता | डॉ. प्रमोद चव्हाण | १३४
२९. खादी - आर्थीक स्वावलंबनाचे साधन | डॉ. अनंत नरवडे | १३८
३०. आर्यसमाजी चळवळीत महात्मा गांधीजींच्या ...| डॉ.रामभाऊ काशीद | १४३
३१. बदलत्या परिवेशात महात्मा गांधींच्या आर्थिक...| सागर कुलकर्णी | १४९

३२. भारतीय लोकशाहीला प्रबळ करणारा-गांधी विचार | डॉ.भास्कर गायकवाड | १५४
३३. [illegible] – काल,आज,उद्या | प्रा.पाटील अनुराधा ल. | १५९
३४. महात्मा गांधी : एक सत्याची प्रयोगशाळा | डॉ.रुद्देवाड बी.पी. | १६३
३५. महात्मा गांधीचे सर्वोदय तत्वज्ञान एक दृष्टिक्षेप | गौतम गायकवाड | १६५
३६. महात्मा गांधीजींची शैक्षणिक ध्येय एक अवलोकन | डॉ. कालिदास दि.फड | १६८
३७. गांधीवादी विचारांची प्रासंगिकता | डॉ.संतोष कोल्हे | १७१
३८. महात्मा गांधीजींचे भारतीय राष्ट्रीय ... | जयश्री पं. पोटपल्लेवार | १७९
३९. सत्य आणि अहिंसेचा वर्तमान काळात ही उपयोगीतेचा ...| पवार बी.टी. | १८३
४०. म.गांधीजीची ग्रामस्वराज्याची कल्पना आणि ...| डॉ.कुंभारकर के.जी. | १८८
४१. मराठी साहित्याची प्रेरणा : महात्मा गांधी | डॉ. लहू दि. वाघमारे | १९१
४२. गांधीजींचे अहिंसावादी विचार | संजय मोहाडे | १९७
४३. महात्मा गांधीजींचे सत्य आणि अहिंसे सबंधी विचार | नवनाथ ज्ञा. पवळे | २०३
४४. महात्मा गांधी यांचे राष्ट्रीय एकात्मताविषयक विचार .. | सोनवणे जी.एन. | २०५
४५. गांधीजींचे विचार - स्त्रियांसाठी वरदान... | सय्यद अफरोज अहेमद | २०९
४६. म. गांधीचे राजकीय विचार | नितीन शिंदे | २१२
४७. महात्मा गांधी व अस्पृश्यता निर्मुलन | श्रीमती. धुमाळ सीमा का. | २१५
४८. महात्मा गांधीजींचे पर्यावरण विषयक विचार : ... | डॉ.पिसाळ हरिदास जी. | २१८
४९. राष्ट्रपिता म.गांधीचे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत ... | डॉ.आचार्य आर.डी. | २२०
५०. महात्मा गांधीचे आर्थिक विचार :- एक दृष्टिक्षेप | मनिषा धनराज केंद्रे | २२३
५१. महात्मा गांधीजींचे समाजसुधारणा विषयक विचार | अंबुरे ऋषिकेश स. | २२७
५२. परकीयांच्या नरजेतून गांधी मिमांसा | डॉ.सदाशिव बा. दंदे | २३२
५३. म. गांधी आणि सत्याग्रह | डॉ. जगदिश देशमुख | २३५
५४. महात्मा गांधी ग्रामस्वराज्य | डॉ.सौ.ममता म. देशमुख | २४२
५५. महात्मा गांधीजींचे आरोग्य व आहार विषयक विचार | डॉ. अरविंद ब.कदम | २४५
५६. गांधी विचार हि काळाची गरज | डॉ. गंगणे आर.व्ही. | २४९
५७. महात्मा गांधीजीच्या 'ग्रामस्वराज्य' संकल्पनेची ... | डॉ.जे.के.भालेराव | २५३
५८. गांधी :काल, आज आणि उद्या | डॉ. शामराव म.लेंडवे | २५७
५९. महात्मा गांधी यांच्या आर्थिक विचारांची... | डॉ. निलेश व्ही. होदलुरकर | २६०
६०. महात्मा गांधींचे शैक्षणिक विचार | डॉ. एस.एम. कोनाळे | २६६
६१. महात्मा गांधी यांच्या विचारांची ... | चिकटे व्यं. दगडू / डॉ. लिगाडे ओ.व्ही. | २६९

22.

व्यसनमुक्त समाजासाठी म. गांधीजीचे मार्मिक विचार : एक अध्ययन

प्रा. किसन शिनगारे
सहाय्यक प्राध्यापक
मानवलोक समाजकार्य महाविद्यालय अंबाजोगाई, जि. बीड.

गोषवारा : कोणत्याही समाजाची प्रगति केवळ आर्थिक आकड्यात मोजणे चुकीचे आहे. समाजाचा नैतिक पाया भक्कम असेल तर शांतीच्या काळातच नाही तर संकटकाळात ही समाज एक संघ राहतो असा समाज हा संहिष्णु, चेतनामय आणि राष्ट्रात्म जन्म देतो. याऊलट नैतिक पाया कच्या असणारा समाज दुबळ्या व सामाजिक रोगांनी ग्रस्त अशा देशात असूरक्षित भावनेच्यालाटा निर्माण करतो. स्वाभाविकपणे नैतिक पाया म्हणजे नेमके काय या प्रश्नाचे उत्तर स्थल, काळ, राष्ट्रपरत्वे सापेक्ष असेल परंतु तरीही व्यसनमुक्तता हा या नैतिक पायाचा गाभा आहे हे निश्चित व सर्वसामान्य आहे. सर्वच राजपुरूषानी आपला देश हा व्यसनमुक्त असावा असा संदेश दिला आहे. परंतु असा केवळ संदेश देवून भागत नाही तर असा संदेश ही तितकाच दृढ संकल्पाने व्यसनमुक्तीच्या मार्गावर चाललेला असला पाहीजे तरच राष्ट्र त्याचे अनुकरण करील. अशी उदाहरणे फार कमी आहेत. यात तेजस्वी ताऱ्याप्रमाणे नेत्रदिपक ठरणारे व्यक्तिमत्त्व म्हणजे बापू अर्थात महात्मा गांधी. आज माहितीच्या प्रस्फोटात दारु पिण्याचे, तंबाखू व इतर अमली पदार्थाचे फायदे सांगणा संदेश वॉटसअप, फेसबूक सारख्या खऱ्या अर्थाने जागतिक माध्यमातुन फिरत राहतात. तेव्हा व्यसणाच्या आहारी गेलेले तरूण अशा गोष्टी सप्रमाण मानुन त्याचेच समर्थन करतात, अशावेळी राष्ट्रपित्याच्या विचारांचा प्रचार प्रसार करणे हे सुध्दा एक राष्ट्रीय कर्तव्य बनुन जाते. प्रस्तुत शोधनिबंधात याच गोष्टीचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

मुख्य शब्द/संकल्पना - व्यसन, दारुबंदी, आरोग्य, सामाजिक ऐक्य.

प्रस्तावना - मानवामध्ये विवेकशक्ती असते पण विवेकाचा विसर पडला तर तो इंद्रियवासनाच्या आहारी जावुन पशुतेकडे वळु शकतो. विषयभोग हे दुखःदायक असतात. इंद्रियनिग्रहाच्या जोरावरच समाज एकसंध, शांततापर्ण व आनंददायी बनवता येईल. भौतिक प्रगतिला नैतिकलेची जोड नसेल तर स्वैराचार वाढतो. स्वाभविकपणे यामुळे सामाजिक स्वास्थ्य धोक्यात येवू शकते. सहवर्तनातुनच समाज परिवर्तन होऊ शकतो. यामुळेच गांधीजी भोगवादी संस्कृतीला विरोध करतात. गांधीजी खेद व्यक्त करताना म्हणतात की, व्यक्तीस्वातंत्र्याच्या नावाखाली इतरांना उपद्रव देणाऱ्या दारुलाही वाव आहे. पण आहारविहारात संयम पाळुन निर्व्यसनी व्हावे याचे प्रबोधन मात्र केवळ मस्तकस्पर्शी शिक्षणात वा समाज प्रबोधनात नाही. लोक बिघडले तर उपचारावर भर आहे. परंतू लोक बिघडुच नयेत यासाठी सदाचारावर भर नाही. दुरदर्शन, चित्रणामुळे हिसांचार, व्यसनाधिनता वाढते आहे. परंतु त्याचे नियोजन नाही, लोकरंजन करणे म्हणजेच लोकशाही असा प्रघात पडला आहे. या पार्श्वभुमीवर ज्यांच्यावर सामाजिक, राजकिय, नैतिक, धार्मिक, शैक्षणिक जबाबदारी आली आहे. ज्यांच्यावर अशी जबाबदारी भविष्यात येणार आहे ते व्यसनमुक्त असणे अत्यंत आवश्यक आहे.

उद्देश :-

१. व्यसनमुक्त समाजरचनेसाठी मार्मिक ठरणाऱ्या गांधीविचारांचे अध्ययन करणे.
२. सद्यास्थितीतील व्यसनमुक्तीच्या उपाययोजनामध्ये गांधी विचारांची उपयुक्तता स्पष्ट करणे.

गृहितकृत्ये :-

१. व्यसनमुक्त समाजरनेसाठी गांधीविचार आवश्यक आहेत.
२. सामाजिक, राजकीय नेतृत्वाने व्यसनमुक्ती बाबतच्या गांधीविचाराकडे पुरेसे लक्ष दिलेले नाही.

संशोधन पध्दती :- प्रस्तुत शोधनिबंध हा दुखम माहिती स्त्रोतावर आधारलेला असून माहिती संकलनासाठी म. गांधी चरित्रे, त्यांच्या जीवनावरील लेख व सद्यास्थिती आढावा घेण्यासाठी शोधनिबंध, दैनिक मासिके व इंटरनेट चा वापर करण्यात आला आहे. तरुणामधील व्यसनाधिनते कडे पाहण्याचा दृष्टीकोन समजुन घेण्यासाठी नियंत्रित गटचर्चा या तंत्राचा उपयोग करण्यात आला आहे.

व्यसनमुक्तीबाबतचे म. गांधीजींचे विचार आणि प्रत्यक्ष कार्याचा आढावा -

त्यागी आणि भोगी :- गांधीजीच्या संपुर्ण विचारधारेत इंद्रियसंयमनाला त्यांनी सर्वोच्च महत्त्व दिले असल्याचे दिसुन येते. त्यागी आणि भोगी त्यक्तीतील फरक स्पष्ट करताना ते सांगतात की, डोळ्यांचा उपयोग दोघेही करणार पण त्यागी देवदर्शन करील तर भोगी नाटक - तमाशात दंग राहिल, दोघेही कानाचा वापर करणार पण एक ईश्वर भजन ऐकेल तर दुसऱ्याला श्रृंगारीक पदे गाण्यांत मौज वाटेल. दोघेही जागरण करतील. पण एक जागेपणी हृदय-मंदिरात विराजमान असणाऱ्या रामाला आळविल तर दुसऱ्याला नाच - तमाशाच्या दंगलीत झोपेचा विसर पडेल, दोघेही जेवतील पण एकजण शरीररुपी तिर्थक्षेत्राच्या रक्षणापुरते देहाला भाडे देईल, तर दुसरा जिथेचे कोड-कौतुकपुरविण्यासाठी शरीरात अनेक पदार्थ कोबुंन त्याला घाणेरडे करुन सोडील.

अशारितीने इंद्रियसंयम नसल्यानेच व्यसनाधिनता वाढत जाते असे म. गांधीजी आपल्या विचारातुन स्पष्ट करतात.

- **फिनिक्स वसाहत :-** १९०४ साली रस्किनचे अन टू दिस लास्ट हे वाचले आणि त्याचा सखोल परिणाम होऊन गांधीजी आश्रमीय जीवनाची सुरवात केली. अंतर्बाह्य स्वच्छता, ब्रम्हचर्य, सत्याग्रह यासारख्या तत्वाचे पालन सुरु केले तर

वसाहतीत व्यसनास पुर्ण बंदी घातली गेली. टॉलस्टॉय फार्म (१९११) तसेच साबरमती सत्यगृहाश्रम १९१४ येथेही त्यानी पुरोगामी दृष्टीकोन स्विकारुन व्यसनास पुर्णपणे विरोध केला.

- **शरीर-श्रम :-** अंगमेहनत प्रत्येकासाठी आवश्यक आहे. कष्ट केल्याखेरीज जो खातो तो चोरीचे खातो. मेहनत न करण्याऱ्या व्यक्तीस खाण्याचा अधिकार नाही. निसर्गाच्या या नियमाचा भंग केला नाही. तर रोगराई व व्यसनाचे विचारही जवळ फिरकणार नाहीत.
- **अस्वाद :-** अस्वार म्हणजे स्वाद न घेणे, औषध घेतेवेळी ते स्वादिष्ट आहे किंवा कसे याचा विचार न करता ते केवळ शरीराला आवश्यक आहे म्हणून आपण घेतो तसेच अन्नाचे जरुरी पुरते सेवन करावे. कोणतीही वस्तु तिची रुचि घेण्यासाठी म्हणुन चाखणे हा अस्वाद या व्रताचा भंग आहे. शरीर पोषणासाठी आवश्यक नसतानाही, मनाला फसविण्यासाठी आवश्यकतेचे आरोपण करुन विशिष्ट वस्तु अंगात घालणे यास गांधीजींनी मिथ्याचार असे संबोधले आहे.
- **दारुबंदी :-** जातीय ऐक्य, अस्पृश्यता निवारण या प्रमाणेच दारुबंदी हा देखील कॉंग्रेसच्या कार्यक्रमाचा १९२० पासुन महत्वाचा भाग बनला. गांधीजीच्या मते आपल्याला जर आपले ध्येय अहिसक प्रयत्नाने गाठावयाचे असेल तर दारु, अफु इत्यादी मादक पदार्थांच्या व्यसनांमुळे जे लाखो स्त्री-पुरुष गांजले त्यात आहेत. त्यांचे भवितव्य भावी सरकारावर आपल्याला सोडता येणार नाही. व्यसनमुक्तीच्या कामी स्त्रिया व विद्यार्थी यांना विशेष संधी मिळण्यासारखी आहे. प्रेमळ पणे सेवेची अनेक कामे करुन त्यांना व्यसनी व्यक्तीवर असा काही प्रभाव पाडता येईल. की त्यामुळे व्यसन सोडून देण्याच्या विनंतीला मान देणे त्यांना भाग पडेल. कामगारांसाठी आरोग्य व स्वस्त फराळाचे पदार्थ मिळतील, आवडीचे काम तसेच करमणुक व विश्रांतीची सोय केली तर ते व्यसनाकडे वळाणार नाहीत.
- गांधीजींनी समाज परिवर्तनासाठी जे १५ कार्यक्रम सांगितले त्यात त्यानी मद्यनिषेध हा कार्यक्रम ही सांगितला आहे. मद्यपाननिषेध हा भारतीय संस्कृतीचे प्रधान अंग असल्याचे ते मानतात.

नियंत्रित गट चर्चेच्या माध्यमातुन सद्यास्थितीचे आकलन व निरिक्षणे :-

- महाविद्यालयातील पदव्युतर पदवीच्या प्रथम वर्षातील विद्यार्थी-विद्यार्थीनीशी व्यसनाधिनता व मुक्तीचा मार्ग याविषयी संवाद साधला यात १० मुली व २२ मुलांनी सहभाग घेतला.

१. तरुणामध्ये व्यसनाधिनता वाढत आहे का ?

हो. सहज उपलब्ध होणारी व्यासन-वस्तु तसेच पालक शिक्षक यांच्याकडुन होणारे दुर्लक्ष यामुळे व्यसनाधिनता वाढत आहे. अगदी ७ वी ८ वी पासुनच मुलांना व्यसन लागण्यासाठी शक्यता निर्माण झाली आहे. सभोवतालचे वातावरण, मित्र परिवार व घरातील संस्कार यावर सर्व अवलंबुन आहे.

२. दारु पिणे चुकीचे आहे असे वाटते का ?

३२ पैकी ६ विद्यार्थ्यांनी दारु पिणे चुकीचे नाही असे मत नोंदवले. त्यांच्या मते मनावर नियंत्रण असेल तर दारु पिण्यास हरकत नाही. यावेळी वॉटसअपवर दारु पिण्याचे फायदे नावाचा संदेश आल्याचे अनेकांनी सांगितले. विद्यार्थ्यांवर समाजमाध्यमाचा मोठा प्रभाव दिसुन आला. बी. टेक इन फुड टेकनोलॉजी च्या विद्यार्थ्याने खाण्याच्या सर्वच पदार्थात कमी आधिक प्रमाणात अल्कोहोल असते असे सांगितले. तो दारु पिणे शरीरास अपायकारक नसल्याचे ठामपणे सांगत होता.

३. व्यसनाधिनता रोखण्यासाठी काय करण्याची गरज आहे ?

चर्चेत सहभागी झालेल्या विद्यार्थ्यांनी व्यसनमुक्त समाजासाठी काही उपाययोजना सुचविल्या त्या पुढील प्रमाणे.

(१) शालेय जीवनात मुल्यशिक्षणाला अधिक महत्त्व देण्यात यावे व्यसनमुक्ती हा अभ्यासक्रमाचा भाग असावा.

(२) आईवडील, पालकानी व्यसनाधिनता सोडली पाहिजे यासाठी विद्यार्थी पालक व शाळा व्यस्थापनाने संयुक्तपणे उपक्रम राबवावा.

(३) शालेय विद्यार्थी व्यसनमुक्ती चळवळीत भरीव कामगिरी करणाऱ्या व्यक्तीस राज्यशासनाने पुरस्कार देवून सन्मानित करावे.

(४) गांधीजीच्या विचाराप्रमाणे दारुमुक्ती हा ग्रामविकासाचा एक प्रमुख कार्यक्रम आसावा याची जबाबदारी ग्रामपंचायतीला देण्यात यावी याचे निश्चित मुल्यांकन करुन दरवर्षी महाराष्ट्र राज्याची या कार्यक्रम अमलबजावणीची आकडेवारी जाहिर करण्यात यावी.

४. व्यसनाधिनतेची नेमकी कारणे कोणती ?

कौटूंबिक विघटन, सामाजिक नियंत्रणाचा अभाव, दुर्लक्षीतपणा, भक्कम नैतिक घडवणुक होण्याची कमतरता, इंटरनेटचा आयोग्य वापर, विधायक कार्यातील सहभागाचा अभाव इ.

५. व्यसनमुक्तीसाठी व सामाजिक आरोग्य सुदृढ करण्यासाठी तुम्ही काय कराल ? सर्वांनी जनजागृती करण्यात सहभागी होऊ असे मत सर्वांनी व्यक्त केले. तसेच समुपदेशन प्रक्रियेचा सामाजिक जीवनात अवलंब करुन मित्र, सहकारी, शेजारी, नातेवाईक व व्यावसायिक जीवनात अशिलामध्ये परिवर्तन घडवुन आणण्याचा मनोद्य विद्यार्थ्यांनी व्यक्त केला म. गांधीजीच्या विचाराचं अध्ययन व अवलंबन करण्याची आवश्यकता असुन त्यासाठी गटकार्य करण्याची इच्छा व्यक्त केली.

निष्कर्ष :-

(१) म. गांधीनी स्वत: वैयक्तिक जीवनात चारित्र्य-निर्मिती व चारित्र्य संवर्धनावर कटाक्षाने लक्ष दिल्याने ते व्यसनमुक्तीचे सर्वोत्तम मार्गदर्शक ठरतात.

(२) भोगी व विलासी जीवनपध्दतीचा त्याग केल्यास आणि शरिर श्रम व अस्वाद या गांधी प्रणित मूलांचे अवलंबन केल्यास समाज व्यसनमुक्तीच्या कणखर पायावर ताठमानेने उभा राहु शकतो.

(३) दारुबंदी व व्यसनमुक्ती हा ग्रामविकासाचा महत्त्वाचा कार्यक्रम राबवुन शासनाने लोकसहभाग वाढविण्यासाठी प्रयत्न करण्याची गरज आहे.

(४) शिक्षणाचा खरा उद्देश नितीमान, श्रमजीवी, कुशल व राष्ट्रसंवर्धनात उपयोगी ठरेल असा युवक घडवणे हा आहे. त्यादृष्टीने शिक्षणात व्यसनमुक्ती हा महत्त्वाचा विषय समाविष्ठ केला जाण्याची आवश्यकता आहे. याकडे दुर्लक्षत केल्यानेच आज शिक्षणाची दुर्दशा झाली आहे.

(५) महात्मा गांधीचे व्यसन मूक्तीचे विचार हा उच्च नैतिक व मुलगामी परिवर्तनाचा पाया आहे समाजाशी निगडीत सर्व घटकात व प्रक्रियेत या विचारानुसार कृती करण्याची नितांत आवश्यकता आहे.

संदर्भ :-

(१) भाऊ धर्माधिकारी, संपादक, गांधी विचार दर्शन, महाराष्ट्र गांधी स्मारक निधी, प्रकाशन पुणे ४११०२९. दुसरी आवृत्ती १९९४.

(२) भारत कुमार, सर्वोदय, नवजीवन प्रकाशन मंदीर, अहमदाबाद १९६३.

(३) सत्याचे प्रकयोग, मो. क. गांधी, प्रकाशक जितेंद्र देसाई, नवजीवन मुद्रणाक अहमदाबाद १९६९.

(४) डॉ. एम. के. मिश्रा-गांधी का सामाजिक चितंन, अर्जुन पब्लिशिंग हाऊस, दिल्ली, २०११.

(५) गांधी एवं जयप्रकाश नारायण राजनितीक एवं सामाजिक चितंन, डॉ. राधाकृष्ण प्रकाशक शिवकुमार शर्मा, रितु पब्लिकेशन्स, जयपुर.

(६) डॉ. सोमनाथ रोडे, गंगाप्रसाद अग्रवाल, यांचे लेख, महात्मा गांधी आणि २०१० जागतिकीकरण, आश्विनी प्रकाशन, लातुर, २०१३.

(७) भारतन कुमार, कदरती उपचार, गांधीजी, श्नवजीवन प्रकाशन, अहमदाबाद, १९९०.

❑❑❑

International Conference

on

"Women Leadership"

Think Woman Think Shakti

on 18th & 19th November, 2019

Souvenir

Organised By :

Dau Dayal Mahila (P.G.) College

Bye Pass Road, Firozabad - 283203 (UP) INDIA

(Affiliated to Dr. B. R. Ambedkar University, Agra
"College with Potential for Excellence" &
Accredited by NAAC with B++ Grade)

Theme - 2

1. डॉ. इन्द्रारानी गुप्ता
2. **Dr. Sasmita Kar**
   Nitul Sharma
3. **Mukesh Kumar Gautam**
   Sanjay Gautam
4. **Sukeshini Sanjay Jogdand**
5. **Dr. Chhavi Lal**
6. डा. शालिनी सिंह
7. **Anjali Gautam**
   Savita Dixit
8. **Dr. Shikha Singh**
9. तरन्नुम निशा
10. श्रीमती प्रीति सिंह
    डा. ममता अग्रवाल
11. डॉ. कृष्णकुमार केशरवानी
12. डा. श्रीमती ऋचा शर्मा

WOMEN IN DECISION MAKING

Dr Mukesh Kumar Gautam
Associate Professor
Faculty of Education
DayalBagh Educational Institute
(Deemed university) Dayalbagh Agra

Sanjay Gautam
Research Scholar
Faculty of Education
DayalBagh Educational Institute
(Deemed university) Dayalbagh Agra

The power to decide women decision making and gender equality. Around the world women now have more influence over the decisions that affect their lives even in the most conservative societies. Feminists and gender advocates have been able to forward more equitable policies and outcomes. Women empowerment is giving legitimate power or authority to perform the tasks. If women were empowered they would be able to participate in the planning and decision making task and contribute to the development programmers and activities individually. This study focuses on women empowerment through decision making authority at household level. it is not accepted culturally to be female headed household. The concept of the head of the husband is not defined in anywhere. Further in the census record ration card and other family survey reports also the name of the male has been given under head of the household and it is obviously stated that he is the breadwinner and the chief decision maker. In some cases where the wife is the breadwinner but the husband is the decision maker. As with so many other aspects of social, cultural and economic life in the 21st century.

A study on challenges faced by Women Leadership in Decision Making in Modern Perspectives

Sukeshini Sanjay Jogdand
Assistant Professor
Manavlok college of Social Work
Ambajogai- 431517
Dist. Beed Maharashtra

In 21st Century Indian women are facing lot more challenges than men and women of the other parts in the world. These days in India the role of women in our society has been tremendously changed. Women can be seen on higher post in education field, CEO, fighter jet pilots, customer services head, banking, admin heads, HR, company executives, telecom sector as well as in politics. By managing all these work, the women are the center and foundation of the social and cultural life of the family. In today's scenario economical support is given by Indian women to their family member. Although the quantity of waged women is increasing by the time but still there are some barriers that they have to suffer at some point to prove themselves valuable for her profession as well as family. She is solely responsible to balance her responsibilities in her various roles in domestic as well as professional life. This makes the life of working women extremely stressful.

In various societies across the globe men have traditionally dominated in paid employment roles and women have dominated in care taking roles.

Bi-Annual Refereed Journal

ISSN : 2456-9658

Global Researcher View

An International Peer Reviewed Journal of Social Sciences and Humanities

RNI No. RAJBIL/2016/71973

Special Issue on the occasion of 150th Birth Anniversary of Mahatma Gandhi

National Seminar on

Mahatma Gandhi

Ideology, Philosophy and Inspiration

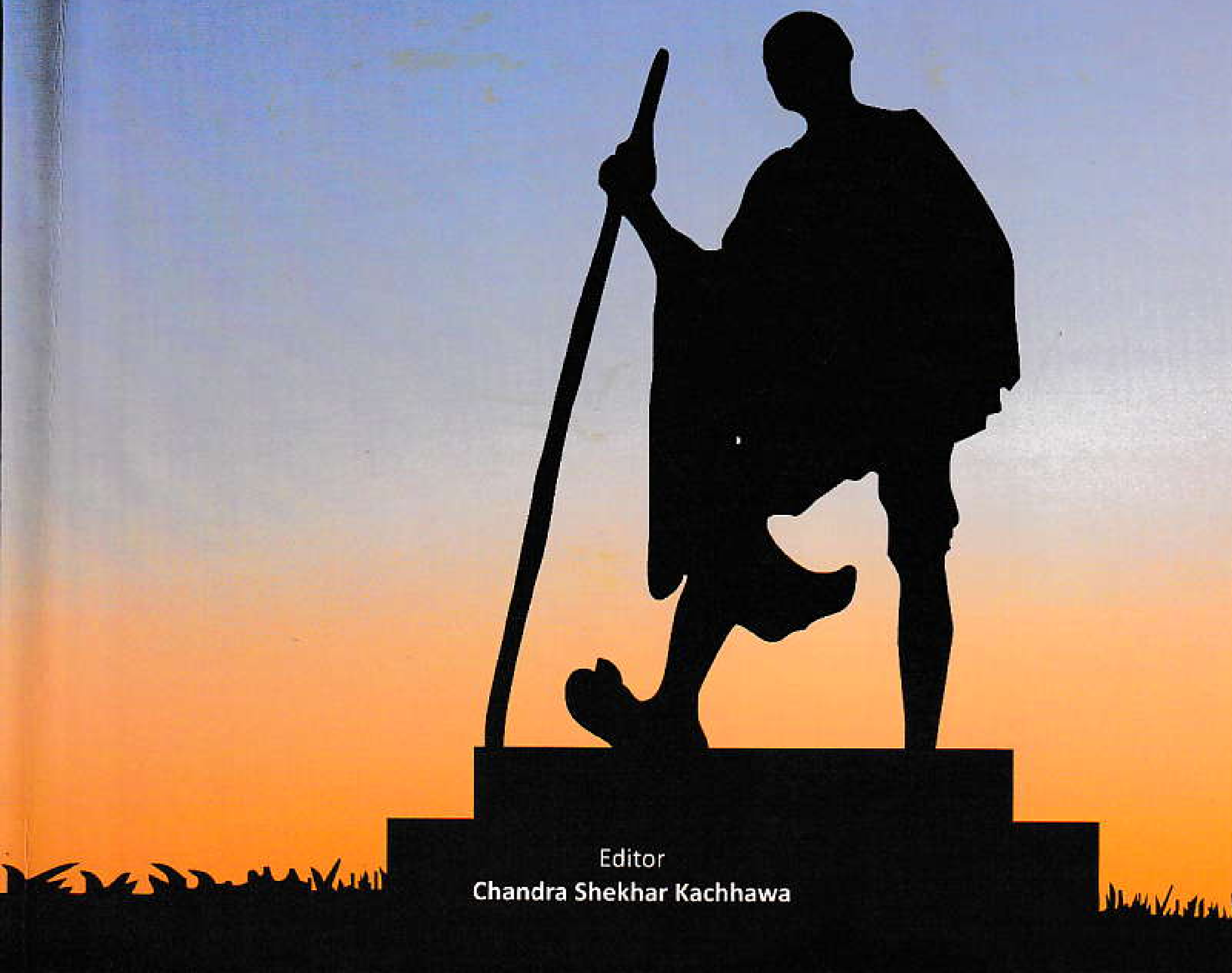

Editor

Chandra Shekhar Kachhawa

ISSN : 2456-9658

Bi-Annual refereed Journal

Global Researcher View

An International Peer Reviewed Journal of Social Sciences and Humanities

RNI No. RAJBIL/2016/71973

Special Issue : 02 October 2019

Mahatma Gandhi : Philosophy, Ideology and Inspiration

Editor
Chandra Shekhar Kachhawa

globalreasearcherview2015@gmail.com

CONTENT

Sr. No.	Title of Paper	Author	Page No.
1	Mahatma Gandhi's Concepts About Education: An Overview	Dr. Santosh S. Chouthaiwale Dr. Ravikant B. Jadhavar	07
2	Mahatma Gandhi's Constructive Programme in the Context of Contemporary Indian Scenario	Dr. D. S. Salunke	10
3	Churchill and Gandhi: A Fierce Contest between Past and Future	Dnyaneshwar P. Suryawanshi	13
4	Even in today's age, the Thoughts of Mahatma Gandhi are Inspiring to all	Dr. Ghumare Satyaprem Angadrao	18
5	Gandhian Idealogy in Mulk Raj Anand's Untouchable	Dr. Sonal S. Kawade	24
6	Mahatma Gandhi A True Leader	Dr. Khan Ansarullah Shafiullah	26
7	Gandhiji's Thoughts About Villages	Dr.Madrewar S.G.	28
8	Revisiting M.K.Gandhi's Ideology Of Education	Dr. Rajesh Shriniwas Shesham	30
9	Mohan to Mahatma : Personality Development And Character Building	Dr. Rashmi Jaybhaye	33
10	Gandhism: the Supreme Soul of India	Dr. Sadashiv Pawar	37
11	Gram Swaraj: A Sociological Analysis of Rural Sanitation in Modern India	Dr. S K. Rathod	40
12	Mahatma Gandhi's Concept Of Gramswarajya And Modern Villages Of India	Dr. Chetana V. Donglikar, Dr. Rajabhau C. Korde	43
13	Relevance of Satyagraha in today's world	Dr. Nalawade P.S. Dr. Salve P.R.	47
14	Relevance of Mahatma Gandhiji's View on Education in Present Scenario	Dr. Rama Pande	49
15	Mahatma Gandhi's Views on Indigenous Languages	Mr. Narwade Mukesh Ramesh	52
16	Reviving Gandhian values on celluloid	Dr. Nilofer Shakir	57
17	Relevance of Mahatma Gandhi in Today's India	Mr.Pravin Ratan Berad	60

GLOBAL RESEARCHER VIEW ISSN : 2456-9658
An International Peer Reviewed Journal of Social Sciences and Humanities

Relevance of Mahatma Gandhiji's View on Education in Present Scenario

Dr. Rama Pande

- Assistant Professor Manavlok's College of Social Work, Ambajogai Dist Beed

Introduction

A.K.S. Parihar in his book, 'Mahatma Gandhi and his social work wrote that, "Why Gandhi is so significant today is that he was the first great example of a typically modern phenomenon, the political saint. Gandhi insisted that everyone in the Ashram included himself his wife and family, should do their share of the dirty chorus of the community. But this was not in any sense a punishment; it was the practical democracy of the ashram.

Gandhiji was a great thinker, teacher, and philosopher who envisioned and expanded the concerns of education at mental, intellectual and moral level. Present education-system has become business centered and examination-centered. Now, the main objective of education is not to educate the children, to impart knowledge, to inculcate moral values in pupils. Rather it has converted into a business, educational institutions are exploiting parents of children by taking donations and charge huge amount of money as fees. Therefore, there is a severe need of improvement in education-system, teacher-parent's attitudes, curriculum, co-curricular activities, educational administration and policies.

Research Methodology

The present paper is an attempt to highlight Mahatma Gandhi's views on education; secondary data is collected from Books related Mahatma Gandhi, articles in various magazines, news paper, internet, published research papers etc.

Objectives of the Study

- To study mahatma Gandhiji's view on education
- To understand the relevance of Mahatma Gandhiji's Views on education in present scenario

Analysis and Discussion

Importance of Gandhijis model of basic education in present scenario – Gandhijis model of Basic of Education mainly focuses on the Physical, mental, intellectual and moral development of the child. He wanted to make India as a land of equity, brotherhood, love, tolerance, co-operation, economic employment and developments. In Gandhi's model of basic education the immense focus was given to two things- education and hard work. The basic education focused that students hold study their curriculum at the same time they also participate in co-curricular activities like manual work, agriculture, spinning, weaving, carpentry and several other skills based on availability of local resources. These activities are helpful in the development of moral and human values like sense of responsibility, bread labor, co-operation, self – reliance, financial independence, team spirit, honesty, unity, geniuses and cohesion etc.

Experiential Learning

Gandhi's model of Basic Education is centered on the teaching maxims of 'learning by doing' and 'learning by experience'. According to their level and stages, students should be engaged in examination, testing, demonstration, laboratory works, releasing, and reflection, contemplation, inductive – deductive approach based activities, exhibition, excursion field visits, presentation, discovery and exploration. He says that students should not be passive, but they should be active-learners in the teaching,

ISSN : 2456-9658

learning process. By experiential learning, students become aware about their surrounding, society, environment and nature. They will be conscious and attentive in their classroom as well as they will be thoughtful, caring and sensitive towards their social and practical life.

Need of work education today

According to Mahatma Gandhi, everyone must perform some useful work for his or her livelihood and for the service of society. We should do our work properly and correctly in such a way that our work will be helpful in the development of society and country. Everyone should become economically strong and self-reliant, so that we can fulfill our basic needs.

According to Maharma Gandhi, education and work are the major devices for the all-round development. Work education does not indicate child-labor because there is no exploitation of children. Rather by companionship, co-operative engagement, sharing, caring and contributing and by supporting each other, the aim of all-round development of children is achieved. Our education system should adopt the culture of work-education. Work education contains co-operative activities, cultural programmes, group work, team project, cohesion and social learning, mass prayer, creative programmes, painting and music, agricultural work, watering plants, gardening, carpentry, handicraft work based on local need, spinning and weaving, leather work, wood work, clay modeling, embroidery, bamboo crafts, hygiene and health based programmes, cleaning, common dinner, physical activities, exercise, yoga, P. T. drill, games and sports.

Above mentioned all activities are essential to include in our today's curriculum which will be very helpful for all students for their all round development which is missing in today's curriculum. Students are studying only for exams and they are lacking life skill activities which are very essential to face the problems in life. Hence, the above mentioned activities which work education includes are need of the day as they are relevant today.

Basic Education Model

The structure and assumption of the educational institution is not only to give education to the students. Moreover it is for the inculcation of the values among students – the future citizens. It is the responsibility of our educational institution to give such kind of vision to younger generation who can redefine our society and can play a vital role in the national development. Basic education proposed by Gandhiji can be very effective in fulfilling the above mentioned objectives as it has proposed a very systematic plan for our youth to develop human and moral values.

The root of basic education scheme is laid on the strong-foundation of the eleven vows of Mahatma Gandhi. The eleven vows Mahatma Gandhi are also known as 'eleven Vratas' or eleven principles which are; Satya, Ahinsa, Asteya, Brahmacharya, Aparigraha, Sharirshrma, Aswada, Sarvatra Bhayavarjana, Sarva Dharma Samanatva, Swadeshi, Sparshbhavana. All these eleven vows are the bundle of human and moral values. Which are very essential in modern era to create good human being, in this connection all the eleven vows of Gandhiji are relevant today.

Relevance of Gandhiji's Nai Talim in present era

Mahatma's dream was equality among all the citizens of India. According to him a lawyer's work has the same value as the barber's work. The highest and the humblest, the ruler and the ruled, the poor and the rich, all are equal. Everybody should earn his living by honest means and sweat of his brow. To establish 'Ramrajya' and to spread spirit of 'Sarvodaya' in India, Mahatma Gandhi has provided different ways in form of his philosophy and Nai Talim. The principles of Nai Talim provide the necessary directives for its implementation, and make a suitable platform for the students to become economically empowered, socially useful productive and ideal citizens.

Conclusion

In the present society we need to redefine the values as per Gandhian thought because the educational institution is a place from our future citizens of the country emerge. Gandhian thoughts and principles like eleven vows, can redefine our school

systems on the grounds of basic education. Teachers, stake holders, policy makers can make the school system in such a way students become accountable towards everyone and towards society. Therefore, the need of Gandhian thought and Gandhi's model of Basic Education is very essential in the present era.

Our educational institutions and society are facing the challenges of values-crises. To overcome this challenge of rescuing our education system from value crises researchers, teachers, educators and educational stake holders suggest implementing, the basic educations system proposed by Gandhiji.

India is a very vast country, suffering from illiteracy, corruption, scams, unemployment; we need to develop our students in such a way that they may become self reliant, independent, responsible and accountable towards themselves and their society. This model of education is helpful in achieving the aims, needs and desired objectives of the society. Hence this model is relevant today.

Education, society and culture are interdependent as education brings change in society, society also decide the curriculum, objectives, methodology under the influence of cultural, political, economic, communal and social practices. Mahatma Gandhi believed that education should be relevant to the need and problems of our country. Education should be used as a weapon to shun away the vices and evils of our society. So, our education system and curriculum should be redefine and reconstruct according to Gandhian model of Nai Talim and Basic education which is most relevant in present era. Because this model is helpful to inculcate the values like, human values, social values, cultural values and spiritual values among students which is having practical utility, economical-development, ideals of Indian civilization, spirituality, morality, nationality and eleven vows of Mahatma Gandhi

REFERENCES

1. Gandhi, M/. K. (1947), India of My Dreams, Ahmadabad; Navajivan Publishing House.
2. Gandhi, M. K. (2010), My Experiment with Truth: An Autobiography, Ahmadabad: Navjivan Publishing House.
3. Pandey Purnima and Mehata Deepa (Jan-Feb 2018), Basic education of Mahatma Gandhi : Relevance and implications in Present Modern World, an article in Magazine, University News, New Delhi
4. Pandey Purnima and Mahata Deepa (Oct 2018), relevance of Gandhiji's Nai Talim in Contemporary Education : In Defense of curriculum Based on Experiential Learning, Work Education and Community Engagement, an Article in Magazine, University News, New Delhi.
5. Parihar A. K. S. (2014), Mahatma Gandhi and His Social Work, Book Swastik Publications, New Delhi.